

Віталій Власов

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ У 6 КЛАСІ (за підручником О. Бандровського, В. Власова)

Практичні заняття в навчанні історії

Запровадження програмою для 5 – 9 класів у 2012 р. в історичних курсах практичних занять є результатом реалізації ідей компетентнісного навчання, задекларованих освітньою реформою ще в 2000–2001 рр. У дидактиці *практичне заняття* витлумачують як форму навчального заняття, під час якого педагог організовує детальний розгляд учнями окремих теоретичних положень навчального предмета й формує вміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання учнями відповідно сформульованих завдань¹. *Практичне заняття* – це форма навчального заняття, де на основі раніше отриманих знань і сформованих умінь школярі розв'язують пізнавальні задачі, презентують результати своєї творчої діяльності чи опановують більш складні пізнавальні вміння вивчення історичного минулого².

У сучасній вітчизняній методиці вперше теоретично обґрунтував модель навчання з використанням методу лабораторно-практичних робіт К. Баханов. Тож ідея проведення лабораторно-практичних уроків – саме так дослідник назвав ці, *спеціальні*, уроки, в основу яких покладено роботу з історичними джерелами – бере початок ще від 90-их рр. минулого століття. Втім, попри багато цікавих позитивних характеристик запропонованої моделі, у ті роки вона з різних причин (технологічну громіздкість, невипрацюваність відповідного документально-навчального матеріалу, брак навчального часу, непоінформованість та недостатню підготовленість учителів, а найголовніше – через те, що її ідеї не було впроваджено в нормативні освітнянські документи), не була впроваджена в практику навчання історії в школі.

З ухваленням нової програми з історії (5 – 9 клас) у 2012 р. спеціальні уроки – *практичні заняття* – отримали офіційне визнання як окрема структурна складова навчального процесу. Відповідно до вимог програми практичні заняття в курсі історії «є способом вивчення нового матеріалу на основі опрацювання історичних джерел та важливим засобом формування предметних умінь учнів. Кожне із пропонуваніх практичних занять передбачає переважно самостійну роботу учнів над окремими питаннями теми з використанням різноманітних джерел. Під час практичного заняття вчитель є консультантом у процесі самостійної роботи учнів, надаючи їм необхідну допомогу залежно від віку та пізнавальних можливостей»³. Утім, викладена вище теза є свідченням вузького розуміння мети практичних

занять. Адже хоч історичні джерела і справді є найефективнішим засобом формування історичної компетентності, не лише вони можуть слугувати матеріалом для практичних занять. З огляду на це варто зробити наголос не на опрацюванні учнями історичних джерел, а на *самостійній* творчо-пошуковій діяльності учнів на такому уроці, спрямованій на *формування предметних умінь та розвиток критичного мислення*. Вузьке трактування місця практичних занять у процесі навчання історії тягне за собою хибний висновок про те, що відповідні вміння роботи з історичними джерелами формуються тільки на них. Проте, загальновідомо, що формувати вміння опрацювати історичні джерела та власне працювати з ними ми маємо на всіх уроках, а не тільки на практичних, оскільки самостійна творчо-пошукова робота з документом приносить очікувані результати тільки тоді, коли її проводимо систематично. Систематичності у використанні історичних джерел можна досягти, якщо від уроку до уроку поступово розширювати межі самостійності в оволодінні вміннями й навичками творчої навчально-дослідницької роботи. На практичних заняттях такі вміння шліфуються, вдосконалюються, набувають передбаченої програмою операційності.

До цілей впровадження уроків – практичних занять також слід віднести *прагнення позбутися* шаблонної побудови уроку, що ґрунтується здебільшого на суб'єктно-об'єктному характері відносин між тими, кого навчають, і тим, чого навчаються; на діях репродуктивного характеру, які не передбачають (або майже не передбачають) умов для розвитку творчого потенціалу особистості; на домінуванні монологічної форми навчання, за якої активний учитель і пасивні школярі; на нераціональному розподілі часу, більшу частину якого діє один лише вчитель; на відсутності можливостей для організації самостійної пошукової пізнавальної діяльності тих, кого навчають. Практичні уроки дозволяють змістити акценти в процесі взаємодії вчителя й учнів та учнів між собою, що відкриває перспективу формування таких умінь та навичок, які дають змогу учням самостійно здобувати знання з різноманітних джерел та творчо використовувати їх у подальшій діяльності. Фактично, на цих уроках учитель отримує можливість перевірити ступінь компетентності своїх учнів й організувати корекційну роботу.

Про певні труднощі в проведенні практичних занять пише Ю. Малієнко, зазначаючи, що «частина проблем лежить у площині вікових та навчальних можливостей учнів». Методист наголошує, що діти опановують одразу кілька нових, актуальних для кожного уроку навчальних дій: робота в парах (групах), робота з джерелом, самостійні записи в зошиті. І все це мусять робити в доволі високому темпі, оскільки має ще залишитися час для обов'язкової рефлексії. Тому, – радить Ю. Малієнко, – варто під-

¹ Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С. 268.

² Вяземский Е. Е., Стрелова О. Ю. Теория и методика преподавания истории. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – С. 305.

³ Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: 5–9 класи. Історія. Правознавство. Мистецтво. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013.

тримувати й захочувати учнів на кожному етапі уроку, пам'ятаючи, що навчальні навички, увага й терпіння (не кажучи вже про темперамент) у дітей дуже різні, тому й час на виконання робіт – у кожного свій. Учителю варто мотивувати учнів до активної роботи на уроці можливістю проявити себе в новій діяльності, – резюмує методист⁴.

Як побудовано параграфи до практичних занять у підручнику О. Бандровського, В. Власова

Параграфи до практичних занять у підручнику розроблено за двома моделями: частина параграфів передбачає опрацювання навчального *тексту* та інших *джерел інформації* (насамперед автентичних історичних пам'яток чи сучасних картин-реконструкцій); запропоновано й такі параграфи, які містять лише *історичні документи* (спогади сучасників подій, фрагменти праць давніх істориків тощо) та завдання на опрацювання наведених писемних джерел.

Прикладом реалізації моделі першого типу є параграфи «Давньогрецька міфологія та релігія», «Мистецтво Давньої Греції» або «Письменність, освіта та наукові знання Давнього Китаю». Робота за цими параграфами на практичному занятті передбачає опрацювання авторського тексту підручника та візуальних джерел інформації.

Другу модель реалізовано в параграфах «Історичні джерела про Александра Македонського» або «Історичний портрет Гая Юлія Цезаря». Ці параграфи складаються лише з фрагментів історичних джерел, створюючи більше можливостей для вдосконалення предметних умінь, оскільки основний навчальний матеріал про діяльність історичних діячів або про інші події та явища вже частково опрацьовані на попередньому уроці. Саме тому на таких практичних заняттях є можливість зосередитися на формуванні та вдосконаленні вміння використовувати писемні документи задля здобуття історичної інформації, а також на вдосконаленні вміння узагальнювати вивчене, розставляти акценти, обміркувати, висловлювати власне ставлення до подій або історичних діячів.

Якими є основні етапи роботи на практичному уроці

На першому, **підготовчому**, етапі, який має тривати 5 – 8 хв., учитель після традиційної перевірки готовності класу до уроку заохочує пізнавальну активність учнів. Тут мають бути застосовані прийоми, що сприяють повторенню та узагальненню основних фактів та понять, необхідних для виконання роботи й здатних полегшити сприймання учнями нового матеріалу. На цьому етапі роботу учнів не оцінюємо, створюючи загальне позитивне, доброзичливе емоційне тло для подальшої роботи.

Основний етап уроку має забезпечити сприймання та осмислення, а також засвоєння нового навчального матеріалу, формування вмінь та навичок. Традиційно розпочинаємо його з мотивації пізнавальної діяльності учнів: оголошення теми й визначення навчальних цілей (очікуваних результатів) уроку та бесіди з учнями на основі конкретних мотиваційних завдань чи запитань. Зверніть увагу, що на цьому етапі варто використовувати

прийоми, спрямовані на усвідомлення учнями компетентнісних складових навчальних цілей, акцентувати на передбачуваних результатах уроку (*«На цьому уроці ви навчитесь...»*)

Потім організуємо роботу з вивчення нового навчального матеріалу.

Кожен пункт (у параграфах їх запропоновано по три) радимо опрацьовувати за певним алгоритмом. Першим кроком є **сприймання й осмислення**, коли учні *мовчки, ланцюжком, коментовано чи вибірково* читають текст задля ознайомлення. При цьому вчитель має застосовувати й інші методичні прийоми, які, на його думку, оптимізують роботу з навчальним текстом. Ідеться про прийоми, спрямовані на активну комунікацію й співпрацю учнів у навчанні та на формування логічного (критичного) мислення й оволодіння досвідом творчої діяльності (різноманітні інтерактивні форми, настановчі питання тощо). Тож у процесі самостійної роботи учнів, що може бути *парною, груповою чи колективною*, шестикласникам пропонуємо завдання на опрацювання змісту пункту:

- 1) передайте зміст прочитаного трьома реченнями;
- 2) запропонуйте до тексту інші назви: такі, які б передавали зміст тексту, втілювали його основну думку, були образними;
- 3) доберіть один іменник, два прикметники, три дієслова, які б розкривали зміст прочитаного;
- 4) виберіть з тексту по 2 – 3 слова – іменники, прикметники, дієслова, – доречні в розповіді про історичного діяча чи подію;
- 5) сформулюйте за змістом тексту 3 – 5 запитань, які починаються словами *Що? Хто? Де? Як? Коли?*, і 1 запитання *Чому?*, по черзі дайте відповіді на них;
- 6) складіть план розповіді, формулюючи пункти плану як питальні речення; вислухайте відповіді один одного на ці запитання;
- 7) складіть план тексту та перекажіть його;
- 8) складіть план тексту, передайте зміст кожного пункту одним реченням: *У пункті йдеться про...;*
- 9) сформулюйте за змістом тексту 3 – 5 запитань, поставте їх один одному, вислухайте відповіді;
- 10) складіть словничок нових понять та термінів, ужитих у тексті, усно вилучайте їх;
- 11) сформулюйте відповідь на запитання, винесене в заголовок.

Наступний крок на етапі вивчення нового матеріалу – завдання та запитання, спрямовані на **засвоєння**. У *парах, групах чи колективно* учні під керівництвом учителя обмірковують відповіді на запитання до прочитаного пункту та опрацьовують ілюстрації (якщо вони є). Учителі мають пам'ятати, що після сприйняття нового матеріалу варто обов'язково застосувати прийоми, які стимулюють учнів виявляти активність у його осмисленні. При цьому вчитель бере на себе роль «спікера», організатора обміну думками дітей між собою.

Останнім, *завершальним*, кроком у вивченні нового матеріалу має бути **формування та вдосконалення вмінь**. Тож на цьому етапі організуємо індивідуальне виконання учнями завдань у рубриці **«Працюймо самостійно»** й **презентацію** учнями результатів своєї самостійної роботи класові. Звертаємо увагу вчителів на те, що школярі мають *письмово* фіксувати результати – відповіді на запропоновані завдання, які побудовано так, що вони не передбачають розлогих висловлень. Письмове

⁴ Малієнко Ю. Практичні заняття в системі історичної освіти основної школи. Методичний коментар до програми 2012 року з історії для основної школи // Бібл. журн. «Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання». – 2013. – № 5–6. – С. 42–46.

виконання завдань дає змогу об'єктивніше оцінити навчальні досягнення учнів на уроці.

Водночас варто зауважити, що цей останній крок з роботи над новим матеріалом (формування та вдосконалення вмінь) може бути здійснений і після опрацювання всього навчального матеріалу параграфа, тим більше, що у багатьох випадках індивідуальне виконання завдань в рубриці «Працюймо самостійно» має сенс лише після опрацювання всіх пунктів.

Після повідомлення-презентації учнями результатів індивідуальної роботи переходимо до завершального етапу уроку: контролю навчальних досягнень, широкого узагальнення, що передбачає висловлення міркувань про основні ідеї уроку, виконання завдань рубрики «Враження від уроку». На цьому етапі підводимо підсумки уроку, роблячи акцент на досягнутих результатах («Сьогодні на уроці я навчився...»). Участь усіх дітей у завершальному етапі забезпечує само- або взаємооцінювання їхньої пізнавальної діяльності, для чого радимо використовувати таблицю самоаналізу:

Поставте собі оцінку за урок, зарахувавши за різні етапи роботи відповідні бали.

Етап уроку / Бали	1	2	3
Завдання 1			
Завдання 2			
Завдання 3			
Участь в обговоренні в парах			
Моя оцінка			

За бажанням й можливостями оцінити можна також і результати індивідуальної самостійної роботи учнів на уроці, які зафіксовано письмово. При цьому втілюємо цей важливий елемент навчального процесу творчо: оцінюємо або окремі, найцікавіші творчо-пошукові завдання або всі завдання рубрики до трьох пунктів.

Щодо контролю навчальних досягнень учнів на цьому етапі уроку, треба підкреслити, що в ідеальному варіанті він має бути спрямований на перевірку визначених на початку уроку навчальних цілей. Тобто, якщо зазначено, що на уроці учні мають навчитися визначати..., характеризувати..., описувати..., пояснювати... тощо, то добираємо такі завдання й запитання, які спрямовані на перевірку саме цих умінь. Якщо завдання для контролю засвідчують певну невідповідність між цілями та досягнутими навчальними результатами, вчитель має спланувати роботу з корекції та самокорекції.

Нижче наводимо приклади розробок уроків – практичних занять, основний акцент у яких, на прохання вчителів, робимо на вивченні нового матеріалу, пропонуючи орієнтовні відповіді учнів на завдання рубрики «Працюймо самостійно».

ЛІЧБА ЧАСУ В ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Учні мають навчитися:

- пояснювати та доречно вживати поняття «ера», «до нашої ери», «до Різдва Христового», «наша ера», «від Різдва Христового»;
- визначати послідовність і тривалість історичних подій; рахувати роки в історії з переходом через еру;

- встановлювати співвідношення «рік – століття – тисячоліття»;

- висловлювати міркування про значення лічби часу в історії стародавнього світу.

Тип уроку. Урок вивчення нового матеріалу, формування вмінь і навичок.

Форма уроку. Практичне заняття.

Коментар

У 6 класі в процесі вивчення курсу «Історія стародавнього світу» (Всесвітня історія. Історія України (Інтегрований курс) робота з формування хронологічних уявлень та вдосконалення відповідних умінь триває. Оскільки шкільний курс історії стародавнього світу насичений великою кількістю дат / подій, належно опрацювати їх можна лише спираючись на базові хронологічні вміння, сформовані в 5 класі.

Опановуючи курс історії стародавнього світу, учні позбуваються стереотипних уявлень про універсальність звичного літочислення: впродовж роботи над матеріалом курсу шестикласники познайомляться з іншими системами літочислення та лічбою часу до Різдва Христового. Якщо говорити про хронологічні уявлення, то найважливішим особистим досвідом кожного учня має стати усвідомлення поняття зворотного часу в історії, вміння обчислювати часові відрізки з переходом через еру. Складність засвоєння учнями лічби років до н. е. пояснюється й тим, що діти не мають відповідних математичних знань: у 6 класі на уроках математики вони продовжують працювати з натуральним рядом чисел, з координатним променем, який починається нулем. Тож учням непросто збагнути, що, обчислюючи роки до Р.Х., так само користуємося століттями, тисячоліттями; що століття – це так само сто років, проте порядок відліку змінюється. Не всі діти здатні одразу схопити й осягнути це пояснення, бо воно суперечить уже сформованим у них уявленням про природну послідовність чисел і порядок років у столітті.

Зверніть увагу, що вживання в назві уроку словосполучення «лічба років» ширше й точніше від «відліку років» (як зазначено в програмі), адже відлік років від певної події це – літочислення, а на уроці йдеться загалом про обчислення часу в історії стародавнього світу.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Підготовчий етап (5–8 хв.)

1. Перевірка готовності класу до уроку.
2. Активізація пізнавальної діяльності учнів.

Учитель організовує бесіду з метою пригадати як обчислюють час в історії, а також, що таке хронологія та лінія часу. Після цього доречно запропонувати розв'язати хронологічну задачу за матеріалом 5 класу.

II. Основний етап (25–30 хв.)

1. Оголошення теми, визначення навчальних цілей (очікуваних результатів) уроку; мотивація пізнавальної діяльності учнів.

2. Опрацювання нового навчального матеріалу. Формування та вдосконалення вмінь та навичок.

1. Які особливості лічби років до нашої ери, або до Різдва Христового?

Учні опрацьовують перший пункт параграфа. Щоб ознайомити дітей з лічбою часу до Р.Х. (або до н.е.) й наочно продемонструвати її, можна провести аналогію зі сходами в будинку

з підземними поверхами. Вище першого поверху – другий; нижче першого – мінус перший. Засвоєнню найскладніших випадків початку та кінця століть до н. е. сприятиме використання таблиці, наведеної в підручнику.

Для засвоєння учнями навчального матеріалу та випрацювання навичок, використовуємо завдання підручника:

1. Назвіть будь-який рік 14 ст. до н. е. (від 1400 до 1301)
2. До якого століття належить 1792 р. до н. е.? (18 ст. до н. е.)
3. Назвіть, у якому році починається 15 ст. до н. е.? (1500 р. до н. е.)
4. Який рік є останнім у 16 ст. до н. е.? (1501 р. до н. е.)
5. Назвіть будь-який рік, що належить до кінця 8 ст. до н. е.? (прибл. 710 – 701 рр.)

Після відповідей на ці запитання учні не матимуть труднощів, індивідуально виконуючи завдання в рубриці «Працюймо самостійно».

1. Який рік передував 476 р. до н. е., який рік є наступним за 476 р. до н. е.? (477 р. до н. е. – передував, 475 р. до н. е. був наступним)
2. До якого століття та якої його половини належить 753 р. до н. е.? (середина (формально – перша половина) 8 ст. до н. е.)
3. До якого тисячоліття належить 753 р. до н. е.? (першого тисячоліття до н. е.)

Доцільно провести також словникову роботу, витлумачуючи значення понять «ера», «наша ера», «до нашої ери», «до Різдва Христового», «від Різдва Христового».

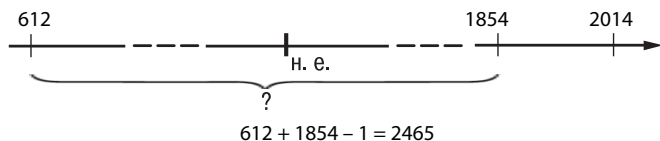
Роботу над другим та третім пунктами можна об'єднати.

2. Як обчислювати тривалість подій з переходом через еру?

3. Як використовувати лінію часу для розв'язування хронологічних задач?

Першу запропоновану задачу можна розв'язати за підказками вчителя: учні креслять лінію часу відповідно до пам'ятки в пункті 3, оформлюють умову та розв'язують задачу:

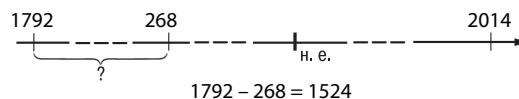
У 612 р. до н. е. згорів палац царя однієї з держав Давнього Сходу. Проте «книжки» з його бібліотеки збереглися, оскільки були глиняними. Скільки років пролежали недоторканими книжки з бібліотеки царя, якщо залишки палацу було розкопано 1854 р.?

Зверніть увагу, що **лінія (стрічка) часу** – невід'ємний атрибут уроків історії в 6 класі. Цей засіб наочного навчання дає змогу формувати уявлення про лінійність, незворотність часу, різні категорії часу (століття, тисячоліття, еру) за допомогою графічних образів. Він дає можливість проілюструвати поняття послідовності й тривалості історичних подій та процесів конкретними графічними зображеннями. Всі задачі, запропоновані в підручнику, потрібно розв'язувати використовуючи лінію часу.

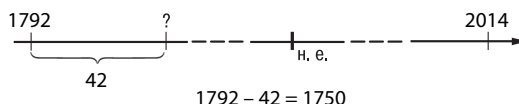
Другу задачу шестикласникам варто розв'язати, взаємонавчаючись у парах (чи групах) і з подальшим повідомленням результатів класу і коментарем з поясненням алгоритму розв'язання хронологічних задач у 6 класі.

Вавилонський цар Хаммурані почав керувати державою в 1792 р. до н. е., а індійський цар Ашока – у 268 р. до н. е. Хто з царів почав царювати раніше й скільки років минуло між двома подіями?

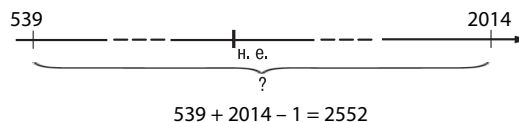

Учні, накресливши лінію часу та позначивши на ній відповідні дати, індивідуально розв'язують хронологічні задачі, запропоновані в рубриці «Працюємо самостійно».

Цар Хаммурані царював 42 роки. У якому році закінчилося його правління, якщо воно розпочалося в 1792 р. до н. е.?

Вавилон був узятий персами 539 р. до н. е. Скільки років минуло від тієї події?

III. Завершальний етап (5–10 хв.)

1. Контроль навчальних досягнень може бути організований шляхом експрес-опитування:

1. Доповніть речення. Наука, що вивчає способи обчислення часу – це (хронологія)
2. Про яке поняття йдеться: відлік років від певної події називають... (літочисленням)
3. Доповніть речення. В Україні, як і в більшості сучасних країн, користуються літочислення від умовного року... (народження Ісуса Христа)
4. Який рік буде наступним за 33 р. до н. е.? (32 р. до н. е.)
5. У якому році починається 9 ст. до н. е.? (900 р. до н. е.)
6. Який рік є останнім у 19 ст. до н. е.? (1801 р. до н. е.)
7. До якої половини якого століття належить 476 р. до н. е. (перша половина 5 ст. до н. е.)
8. Як римськими цифрами позначити 18 ст. до н. е.? (XVIII)
9. До якого тисячоліття належить 753 р. до н. е.

2. Підведення підсумків уроку.

Учні узагальнюють опрацьоване на уроці. Учитель пропонує їх відповісти на запитання і виконати завдання рубрики «Враження від уроку» та повернутися до навчальних цілей: «Сьогодні на уроці я навчився...».

ОСНОВНІ СТОЯНКИ ТА ПАМ'ЯТКИ ПЕРВІСНИХ ЛЮДЕЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Учні мають навчитися:

- називати час існування Мізинської та Кирилівської стоянок, створення трипільських пам'яток;
- характеризувати заняття та спосіб життя людей пізнього палеоліту – енеоліту в Україні;

- описувати буденне життя людей пізньопалеолітичних стоянок в Україні, використовуючи картини-реконструкції;
- визначати за трипільськими пам'ятками їхні заняття та особливості способу життя.

Тип уроку. Урок вивчення нового матеріалу, формування вмінь і навичок.

Форма уроку. Практичне заняття.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Підготовчий етап (5–8 хв.)

1. Перевірка готовності класу до уроку.
2. Активізація пізнавальної діяльності учнів.

На цьому етапі уроку доречно провести гру «Разок намиста». У грі можуть брати участь як окремі учні, так і цілий клас. Учитель пропонує тему: *трипільська археологічна культура* (або іншу). Учні називають ключові слова чи словосполучення, з якими в них асоціюється «трипільська археологічна культура» (с. Трипільля на Київщині; землеробство та скотарство; гончарство; кам'яна зернотерка; металообробка; мотика та рало; піч; чотириохітні одно-, двоповерхові будинки; жіночі фігурки; віра в богів грому, сонця, вітру, дощу; ямні поховання тощо). Кожен наступний учень має повторювати попередні: виходитиме довгий ланцюг слів – «разок намиста».

Навчальний матеріал надається для проведення історичних диктантів, бліц-вікторин, розв'язування кросвордів та інших форм словникової роботи. На цьому етапі доцільно повторити поняття, які будуть використані в подальшій роботі на практичному занятті.

1. Назва людей доби пізнього палеоліту (кроманьйонець).
2. Творче відтворення дійсності в художніх образах (мистецтво).
3. Завершальний етап кам'яної доби, епоха, протягом якої людина перейшла до добування їжі, вирощуючи рослини й одомашнивши тварин (неоліт).
4. Одне з найдавніших людських занять, сутність якого полягає у вирощуванні зернових (землеробство/рільництво).
5. Найдавніше знаряддя для розпушування ґрунту (мотика).
6. Знаряддя, яке використовували люди, щоб перетирати зерна та плоди (терки).
7. Пристрій для виготовлення тканин (ткацький верстат).
8. Виготовлення пряжі (ниток), з яких роблять тканину (прядіння).
9. Виготовлення знарядь праці та побутових предметів, одягу для обміну або продажу (ремесло).
10. Перший метал, який навчилися обробляти люди (мідь).
11. Виготовлення глиняного посуду (гончарство).
12. Родова верхівка, якій належала влада (знать).
13. Досвідчені члени роду, які керували общиною (старійшини).
14. Ватажок племені (вождь).
15. Колектив кровних родичів, які разом жили та працювали й мали спільне майно (родова община).
16. Колектив, який складався з окремих сімей, не пов'язаних родинними зв'язками, та проживав на одній території (сусідська община).
17. Об'єднання общин, які жили в одній місцевості, мали спільні звичаї та традиції, говорили однією мовою (племена).
18. Кілька великих споріднених сімей, об'єднаних у родову общину (рід).
19. Спосіб організації влади із застосуванням законів, війська тощо, за допомогою якого правителі керують людьми, що живуть на певній території (держава).
20. Такий рівень суспільства, за якого з'являються писемність, міста та держава (цивілізація).

II. Основний етап (25–30 хв.)

1. Оголошення теми, визначення навчальних цілей (очікуваних результатів) уроку; мотивація пізнавальної діяльності учнів.

2. Опрацювання нового навчального матеріалу. Формування та вдосконалення вмінь і навичок.

1. Про що свідчать археологічні знахідки зі стоянки в Мізині на Чернігівщині?

Учитель організовує роботу в тій послідовності, яку запропоновано в підручнику. Учні мовчки читають текст першого пункту параграфа. Далі, взаємонавчаючись у парах чи групах, складають план та переказують один одному прочитане, виконують завдання до картини «Мізинська стоянка»: пояснюють, що зображено на картині, співвідносять зображене на картині з текстом пункту параграфа.

Після цього самостійно (індивідуально) виконують **завдання 1**.

Роздівіться ілюстрацію. Використовуючи текст підручника поміркуйте, що ще можна було б намалювати на картині-реконструкції. Свої пропозиції запишіть за поданим початком: «Можна порадити художнику домалювати на картині «Мізинська стоянка»...»

Учні можуть порадити художникові домалювати ще два житла, адже відомо, що стоянці їх було п'ять; очевидно мало б бути місце, де мисливці складали кістки впольованих тварин, оскільки під час розкопок виявлено рештки більш ніж 100 мамонтів, а також багатьох інших тварин. Окрім того, відомо, що на стоянці мешкало до 50 осіб, тому на картині можна збільшити кількість персонажів, кожен з яких займається певною роботою: одні порядкували за вогнищем, інші копають м'ясні ями, решта майструє знаряддя праці з каменю та кістки (про це йдеться в тексті параграфа), а саме: крем'яні різці та скребки, ножі, вістря, проколки тощо. Один з персонажів – митець-майстер – виготовляє жіночі статуєтки та фігурки тварин із бивнів мамонта, браслети з мамонтових кісток, оздоблені складними різьбленими орнаментами, прикраси із бивнів мамонта й черепашок.

Окрім чоловіків, можна намалювати й жінок, які виготовляють одяг: одна жінка грубою ниткою, зробленою, напевно, з жилю, шиє хутряний одяг, інша – розіслала шкуру шерстю до землі, закріпила її дерев'яними кілочками і починає вишкребувати кам'яним скребком.

Картину можна доповнити зображенням мисливців, які щойно впольовали мамонта, притягли його на свою стоянку й чекають на похвалу членів своєї родової общини.

2. Що відомо про Кирилівську стоянку в Києві?

На цьому етапі так само доречно дотримуватися послідовності, запропонованої в підручнику. Учні вголос читають текст другого пункту параграфа. Далі в парах обмірковують відповіді на запитання за змістом прочитаного та виконують завдання до картини «Кирилівська стоянка».

На етапі формування та вдосконалення умінь, виконуючи завдання в рубриці «Працюймо самостійно», учням пропонуємо скласти розповідь про згадане поселення на основі картини І. Іжакевича. Учні з високим рівнем здібностей та навчальних досягнень складають власну розповідь; тим учням, яким зроби-

ти це важко, пропонуємо завершити опорний текст, наведений у підручнику.

На передньому плані картини зображено, як чоловік з хлопчиком ладнають спис, використовуючи дерево та кістки. Трохи позаду інший чоловік знімає шкуру з впольованого ведмедя, жінки шують одяг. Ліворуч зображено чоловіка, який з бивня мамонта виготовляє знаряддя праці. Праворуч ще один чоловік розпалює вогнище. Зображені житла виготовлено із жердин, укритих шкірами. Укріплено й прикрашено ці житла кістками мамонтів та оленів. З усього видно, що основним заняттям мешканців зображеної стоянки було мисливство.

3. Що довідуємося з пам'яток трипільців про їхні заняття та спосіб життя?

Орієнтуємося на ту послідовність роботи, яку запропоновано в підручнику. Учні в парах обмірковують відповіді на запитання, що стосуються зображених пам'яток трипільської культури, та виконують завдання до пам'яток.

Для виконання завдання доречним буде використання таблиці:

№ пам'ятки та назва	Про які заняття свідчать відібрані вами трипільські пам'ятки?	Яке, на вашу думку, призначення цих речей?	Що повідомляють пам'ятки про спосіб життя та вірування трипільців?
1. Зерно-терка	Землеробство	Розмелювання та розтирання зерна на борошно	Осілий спосіб життя, утвердження відтворювальних форм господарства
2. Горщик з прикрасами-амулетами		Амулети могли використовувати в магичних обрядах. Магічно-обрядове призначення	Про релігійне та буденне життя трипільців, їхні магично-обрядові ритуали, духовну культуру
4. Горщик	Розвиток гончарного виробництва: оброблення глини способом обпалення й виготовлення з неї посуду та інших побутових речей	Для зберігання рідких та сипучих продуктів харчування. Кухонний та столовий посуд.	Дають підстави для висновку про рівень розвитку суспільства, матеріальної та духовної культури
5. Мідна сокира-молот	Металообробне ремесло	Для господарських потреб, а також як зброя ближнього бою	Винайдення способу обробки міді, розвиток металообробного ремесла
7. Глиняна фігурка свині	Розводили для отримання м'яса, один з основних видів тваринництва у трипільців	Використовували в релігійних магично-ритуальних обрядах, можливо жертвоприношеннях	Про духовний світ трипільців, їхні вірування та звичаї

III. Завершальний етап (5–10 хв.)

1. Контроль навчальних досягнень.

2. Підведення підсумків уроку.

Учні, узагальнюючи вивчене, висловлюють міркування про заняття та особливості буденного життя мешканців наших земель за пізнього палеоліту та енеоліту. Учителю пропонує учням відповісти на запитання і виконати завдання рубрики «Враження від уроку» та повернутися до навчальних цілей: «Сьогодні на уроці я навчився...».

МІФИ ТА РЕЛІГІЯ ДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Учні мають навчитися:

- пояснювати та доречно вживати слова «міф», «релігія», «мумія», «саркофаг», «сфінкс»;
- визначати й описувати богів Давнього Єгипту, використовуючи візуальні джерела;
- характеризувати міфологічні та релігійні уявлення давніх єгиптян, використовуючи давньоєгипетські пам'ятки;
- висловлювати міркування про своєрідність давньоєгипетських міфів та релігійних уявлень.

Тип уроку. Урок вивчення нового матеріалу, формування вмінь і навичок.

Форма уроку. Практичне заняття.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Підготовчий етап (до 5 хв.)

1. Перевірка готовності класу до уроку.
2. Активізація пізнавальної діяльності учнів.

Аби логічно підійти до теми уроку, вчитель може запропонувати учням розв'язати задачу про відкриття поховання Тутанхамона, подану на с. 53 підручника (в умові завдання викладено деякі відомості про релігійні уявлення єгиптян, які доречно обговорити). Водночас актуалізуємо знання учнів про владу фараона, його місце в релігійних віруваннях давнього Єгипту за життя та після смерті, поглиблюємо уявлення про гробниці фараонів – піраміди.

II. Основний етап (25 – 30 хв.)

1. Оголошення теми, мети, визначення очікуваних результатів уроку; мотивація пізнавальної діяльності учнів.
2. Опрацювання нового навчального матеріалу. Формування та вдосконалення вмінь та навичок.

1. Яким богам поклонялися давні єгиптяни?

Для ознайомлення шестикласників з новим навчальним матеріалом використовуємо різні види читання (мовчки, ланцюжком, коментоване, вибіркоче тощо). Далі діти обмірковують відповіді на запитання та опрацювують ілюстрації, на яких зображено давньоєгипетських богів.

Для самостійного виконання учнями завдання з визначення, яких богів зображено на ілюстраціях, стане в пригоді таблиця:

Давньоєгипетський бог	Стисла характеристика
1. Анубіс	Заступник померлих, охоронець гробниць (могил, мумій), проводив душі померлих у підземний світ, один із суддів царства мертвих. Зображували в людській подобі з головою шакала.
2. Ра, Амон-Ра	Бог сонця. Зображували з головою сокола та сонячним диском на голові. Мандрував у небесному човні денним небосхилом.
3. Тот	Бог мудрості, саме він навчив людей читати й писати. Зображували з головою птаха ібіса з довгим дзьобом.
4. Гор	Покровитель влади фараона, син Озіріса, уособлював небо і світло. Зображували з головою сокола.
5. Озіріс	Спочатку, за віруваннями єгиптян, бог-цар, який навчив їх рільництва, виноградарства, осілого способу життя. Згодом володар «потоїбічного світу» – царства мертвих.
6. Ізіда	Дружина Озіріса, богиня родючості. Часто зображували з рогами корови.

2. Як уявлення про потойбічне життя втілено в міфах про «суд Озіріса»?

На цьому етапі так само доречно дотримуватися послідовності, запропонованої в підручнику. Після сприймання й осмислення невеликого пункту 2 учні міркують над запитанням до слів промови з «Книги мертвих». Далі, роздивившись малюнок «Суд Озіріса», виконують завдання рубрики «Працюймо самостійно», що передбачає письмову стислу розповідь (складають індивідуально) за давнім малюнком: *Володаря потойбічного світу – Озіріса – зображено праворуч на малюнку. Перед Озірісом – лотос з чотирма синами Гора, за ним – Ізіда й Нефтида. Озіріс, як і належить правителю царства мертвих, сидить на троні й готовий вислухати померлого зі звітом про його життя, про те, що він не чинив погано. Єгиптяни сподівалися після смерті потрапити на поля Іалу, де вони заживуть щасливіше, ніж на землі. Проте витримати суд Озіріса міг не кожний, а лише душа доброї/слухняної людини.*

Бог Анубіс підводить померлого до терезів і зважує його серце: на одну чашу кладе серце людини, на інше ставить символ (статуетку) богині правосуддя Маат. Бог мудрості Тот перевіряє правдивість слів небіжчика. Якщо рівновага порушувалася, то чудовисько (лев з пащекою крокодила), пожирало грішника. Бог Гор підводить померлого до трону Озіріса.

Після того, як діти попрацювали, їм можна запропонувати порівняти свій короткий виклад з розгорнутою розповіддю про суд Озіріса, застосовуючи прийом взаємоперевірки.

Праворуч на троні сидить сам цар і суддя в царстві мертвих. На голові Озіріса корона фараона. Крайній зліва – померлий. Його привів сюди і міцно тримає за руку заступник померлих, охоронець гробниць, бог Анубіс з головою шакала. Померлий боїться, він не знає, чи продовжиться його життя в царстві Озіріса, чи потрапить він до пащі страшного чудовиська – лева з пащекою крокодила. Померлий повинен виправдатися на суді. «Я завжди шанував богів, – скаже небіжчик. – Я приносив до храмів багато подарунків. Я не повставав проти царя, не говорив про нього лихих слів, був слухняний царській волі...». Слова померлого записує бог Тот з головою ібіса. Показання померлого перевіряють: на одну чашу терезів кладуть його серце, на іншу – фігурку богині правосуддя. Якщо серце і правда важать однаково, померлий залишається в царстві Озіріса. Однак право на щасливе життя в «царстві мертвих» мають лише ті, хто на землі був терплячий і слухняний своїй долі.

Особливістю зображення є те, що давній художник хотів розповісти, що було спочатку на суді Озіріса, що потім. Тому зображення ділиться на частини: зліва померлого веде на суд Анубіс, у центрі той самий бог зважує серце померлого. Праворуч Гор підводить до трону Озіріса того ж померлого, який, як випливає з малюнка, отримав виправдання.

3. Яке місце у віруваннях єгиптян належало фараонові?

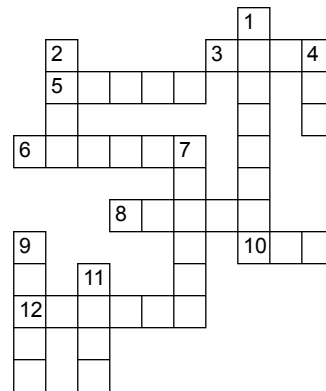
Під час опрацювання третього пункту параграфа, присвяченого культу фараона, так само орієнтуємося на ту послідовність роботи, яку запропоновано в підручнику. Під час виконання завдання в рубриці «Працюймо самостійно» учні, роздивившись ілюстрацію, мають визначити, що поряд з фараоном зображено

богів Озіріса, Ізіду та Гора. Бог Озіріс сидить на троні з символами влади фараона – так зображено бога тому, що саме його вважають першим фараоном Єгипту. Відповідно, усі наступні фараони теж боги.

Простолюдина зображували поряд з богами хіба тільки під часу суду Озіріса.

III. Завершальний етап (5–10 хв.)

1. Контроль навчальних досягнень. На цьому етапі уроку шестикласникам можна запропонувати розв'язати кросворд.

1. Труна, невелика гробниця, у яку клали мумію. 2. Давньоєгипетський бог сонця. 3. Богиня правосуддя. 4. Бог мудрості, з головою птаха ібіса з довгим дзьобом. 5. Спеціально оброблене та замотане в полотно тіло небіжчика. 6. Бог – заступник померлих, охоронець гробниць, один із суддів царства мертвих. 7. Статуя лева з головою фараона, що символізувала божественну силу єгипетського царя. 8. Богиня родючості, дружина володаря царства мертвих. 9. Фараон, якому було споруджено найбільшу піраміду. 10. Бог, покровитель влади фараонів, уособлював небо та світло, зображували з головою сокола. 11. З грецької «оповідь, переказ», розповіді, у яких утілено уявлення давніх людей про світ і його будову. 12. Бог – володар «потойбічного світу». (1 Саркофаг, 2 Амон, 3 Маат, 4 Тот, 5 мумія, 6 Анубіс, 7 сфінкс, 8 Ізіда, 9 Хеопс, 10 Гор, 11 міфи, 12 Озіріс).

2. Підведення підсумків уроку

Узагальнюючи вивчене учні, висловлюють міркування про своєрідність релігійних уявлень давніх єгиптян, зазначають, що їм було притаманне багатобожжя – віра в багатьох богів, зв'язок багатьох богів та міфів з явищами природи, велика увага до смерті та переходу в потойбічний світ, культ фараонів з його будівництвом пірамід, муміфікацій тіл, які мали символізувати вічність життя бога-правителя Єгипту.

Учитель пропонує учням відповісти на запитання й виконати завдання рубрики «Враження від уроку» та повернутися до навчальних цілей: «На уроці я навчився...».

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРО СКІФІВ

Учні мають навчитися:

- визначати, коли відбувся похід Дарія I проти скіфів;
- характеризувати, використовуючи візуальні та писемні джерела, спосіб життя, побут і вірування скіфів;
- розповідати про скіфський похід персів на основі писемних джерел;
- використовувати фрагменти писемних джерел для розповіді про історію скіфів;
- висловлювати міркування про внесок скіфів в історію людства.

Тип уроку. Урок вивчення нового матеріалу, формування вмінь і навичок.

Форма уроку. Практичне заняття.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Підготовчий етап (до 5 хв.)

1. Перевірка готовності класу до уроку.

2. Активізація пізнавальної діяльності учнів.

Оскільки на передньому уроці учні вивчали матеріал, присвячений історії Кімерії та Скіфії, методичні прийоми на цьому етапі мають на меті повторення найважливіших питань скіфської історії. Зокрема, доречно використати гру «Асоціації». Учитель називає поняття, що стосується попереднього матеріалу, наприклад (*скіфи*), і пропонує учням назвати перші 2–3 слова чи словосполучення, які одразу спадають на думку. Зрозуміло, що асоціації можуть бути досить несподіваними, проте з-поміж них, безперечно, будуть і сутнісні. Тому з асоціативного куща варто виокремити ті, які сприяють глибшому осягненню розглядуваного поняття, і прокоментувати їх.

II. Основний етап (25–30 хв.)

1. Оголошення теми, визначення навчальних цілей (очікуваних результатів) уроку; мотивація пізнавальної діяльності учнів.

2. Опрацювання нового навчального матеріалу. Формування та вдосконалення вмінь та навичок.

1. Що розповідають пам'ятки про життя скіфів?

Учні роздивляються зображення пам'яток і вибирають з-поміж них ті, що стосуються минулого Скіфії. Роботу з опрацювання першого питання завершує виконання практичних завдань у рубриці «Працюймо самостійно». Школярі за наведеним у підручнику алгоритмом готують стислі розповіді про пам'ятки, які свідчать про особливості життя скіфів:

«Експонат № 1 – це скіфський меч та золоті піхви до нього (з кургану Товста Могила на Дніпропетровщині). Ця пам'ятка може розповісти про те, яке значення мала зброя в житті скіфів, чому її клали небіжчику в могилу. Відомо, що скіфи більшу частину свого життя проводили в походах та битвах, а військово звитягу цінували понад усе. Зброю мали всі чоловіки, а подекуди й жінки. Скіфи вважали мечі втіленням надприродної сили й використовували їх у магичних ритуалах.

Експонат № 2 – це зображення скіфських лучників, які стріляють притулившись спинами один до одного. (Золота бляшка з кургану Куль-Оба поблизу Керчі в Криму). Ця пам'ятка може розповісти про спосіб життя та значення військової справи в житті скіфів, адже відомо, що «кожен зі скіфів – кінний лучник», – так писав про них давньогрецький історик Геродот. Скіфів уважають винахідниками складного далекобійного лука, стрілу з якого вправний воїн міг відправити на відстань понад 500 м.

Експонат № 3 – це скіфський золотий олень (з кургану Куль-Оба в Криму). Ця пам'ятка може розповісти про духовний світ скіфів, зокрема про те, що зброю та предмети побуту вони прикрашали зображеннями тварин (оленів, баранів, коней, барсів, левів, птахів, риб). Відомо, що скіфські пам'ятки вирізняються з-поміж інших неповторним «звіриним стилем». На тілі оленя добре видно рельєфні зображення лева, зайця, грифона, собаки.

2. Що відомо про побут, спосіб життя й вірування скіфів з писемних джерел?

Учні опрацьовують текст документів, поданих у другому пункті параграфа. Потім обмірковують відповіді на запитання в рубриці «Працюймо самостійно», стисло занотовують свої висновки, покликаючись на писемні джерела: *скіфи були кочовиками*, адже історичні документи засвідчують, що мешкають вони у «так званій скіфській пустелі, багатій на траву..., живуть у чотириколісних або шестиколісних кибитках, у яких перебувають жінки, а чоловіки їздять верхи на конях; за ними йдуть їхні стада овець і корів та табуни коней, на одному місці вони залишаються стільки часу, доки вистачає трави для стад...». *Скіфи вірили в потойбічне життя*. Цей висновок підтверджує розповідь Геродота про те, що для своїх царів вони споруджують могили-кургани, у які «ховають наложницю царя, його чашника й куховара, конюха, особистого слугу і його коней, а також певну частину його речей і так само золоті чаші» – все те, що їм потрібне в тому іншому, неземному, житті.

3. Про які подробиці походу персів проти скіфів довідуємося з розповіді Геродота?

Учні пригадують, коли відбувся похід перського війська проти скіфів, потім опрацьовують третій пункт параграфа. Після цього індивідуально виконують завдання в рубриці «Працюймо самостійно», занотовуючи свої міркування.

Чи мали перси шанс перемогти скіфів у Причорноморських степах? Відповідь обґрунтуйте, спираючись на джерело. Запропонуйте своє тлумачення «дарунків» Дарію.

Очевидно, шансів перемогти скіфів у Причорноморських степах перси не мали, адже багатоденний перехід по безкраїх та незнайомих степах виснажив перську армію, яка до того ж була відірвана від баз постачання. Скіфські загони уникали відкритого бою, заманюючи Дарія далі в степи. Можливо, дарунки скіфів є виявом презирства до персів, бо і жаби, і миші – мерзенні істоти, які викликають огиду.

Учні пропонують й інші тлумачення «дарунків» Дарію, а саме: суть послання може полягати в тому, що птахи (зазвичай мирні створіння), у разі необхідності будуть захищати своє гніздо до кінця. Миші, незважаючи ні на що, можуть знайти собі і їжу, і сховище й пережити лихі часи. Якщо миша одна – вона великої загрози не становить, проте велика кількість мишей – інша справа. Жаба, можливо, використовується як алегорія: «ми роздаємо вас як жабу». А 5 стріл означає, що країна, на яку напали, не пошкодує ні сил, ні зброї, і хоч людські втрати можуть бути великими, народ усе одно перемає.

Таким дарунком скіфи хотіли натякнути на свою перевагу над військом Дарія, адже тварин три, а стріл п'ять.

Можливо, дарунки мали пояснити Дарію, що вони, скіфи, бачать все, як птахи, що вони хитрі, як миші, що їх не можна втримати, бо вони слизькі, як жаби, і надзвичайно войовничі – їхні стріли спроможні спинити ворога. (Зробіть кийських школярів).

Вчитель може підсумувати матеріал про похід персів проти скіфів фрагментом з оповіді Геродота: «після тлумачення радником царя скіфських «дарів» розлючений Дарій наказав військам шикуватися до бою. Тим часом надійшли й скіфи. Втім, бою

не відбулося: скіфи, ніби готові до бою, раптом, побачивши зайця, кинулися за ним, чим виявили презирство до свого суперника. Дарію нічого не лишалося, як визнати себе переможеним і забиратися зі скіфських володінь».

III. Завершальний етап (5–10 хв.)

1. Контроль навчальних досягнень.
2. Підведення підсумків уроку.

Учні, узагальнюючи вивчене, висловлюють міркування про внесок скіфів в історію людства. Учитель пропонує відповісти на запитання й виконати завдання рубрики «Враження від уроку» та повернутися до навчальних цілей: «Сьогодні на уроці я навчився...».

ПИСЕМНІСТЬ, ОСВІТА ТА НАУКОВІ ЗНАННЯ В ДАВНЬОМУ КИТАЇ

Учні мають навчитися:

- визначати особливості давньокитайської писемності та розвитку освіти;
- характеризувати відкриття та винаходи давніх китайців, використовуючи візуальні джерела;
- використовувати фрагменти з праць Сими Цяня для опису подій давньокитайської історії;
- висловлювати міркування про внесок Давнього Китаю до скарбниці досвіду людства.

Тип уроку. Урок вивчення нового матеріалу, формування вмінь і навичок.

Форма уроку. Практичне заняття.

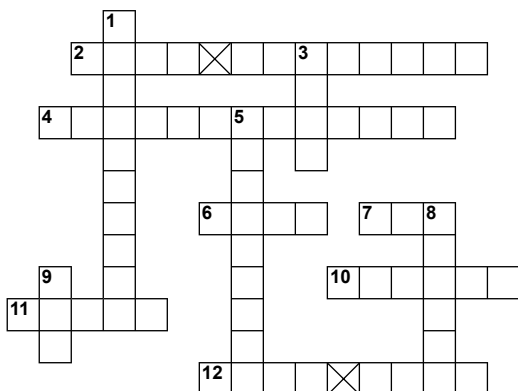
ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Підготовчий етап (до 5 хв.)

1. Перевірка готовності класу до уроку.
2. Активізація пізнавальної діяльності учнів.

На цього етапі уроку можна запропонувати учням розгадати кросворд.

1. Інша назва Китаю.
2. Перший давньокитайський імператор.
3. Друга імперія в давньому Китаї.
4. Вчення давньокитайського мудреця Кун Цзи, у якому викладено правила поведінки людини.
5. Схематичні малюнки, що використовуються для письма

в Китаї. 6. Тканина, технологію виготовлення якої давні китайці тримали в таємниці. 7. Найважливіший продукт харчування китайців. 8. Столиця першої китайської імперії. 9. Рослина, яку вперше почали культивувати в давньому Китаї, споживаючи як ліки. 10. Річка в Китаї, яку називали «рікою тисячі бід», «лихом Китаю», а також «такою, що блукає». 11. Одяг, невід'ємний атрибут повсякденного життя давніх китайців. 12. «Батько» китайської історії.

(1 Піднебесна, 2 Цінь Шіхуанді, 3 Хань, 4 конфуціанство, 5 ієрогліфи, 6 шовк, 7 рис, 8 Сяньян, 9 чай, 10 Хуанхе, 11 халат, 12 Сима Цянь).

II. Основний етап (25–30 хв.)

1. Оголошення теми, визначення навчальних цілей (очікуваних результатів) уроку; мотивація пізнавальної діяльності учнів.

2. Опрацювання нового навчального матеріалу. Формування та вдосконалення вмінь та навичок.

1. Які особливості давньокитайської писемності? Якою була освіта китайців?

Учитель організовує роботу в тій послідовності, яку запропоновано в підручнику. Учні читають текст першого пункту параграфа про особливості писемності та освіти давніх китайців. Після цього вони складають план та готують розповіді за змістом опрацьованого матеріалу.

Роботу над першим пунктом завершує індивідуальне виконання завдання в рубриці «Працюймо самостійно».

1. *Учні об'єднують слова в речення:* У Давньому Китаї грамотним вважався китаєць, який міг написати щонайменше 7 тис. ієрогліфів, притому кількість рисок в одному ієрогліфі в різних комбінаціях могла сягати 52.

2. *Зайве серед словосполучень на позначення предметів/речей, які використовували давні китайці для письма, – глиняні таблички.*

3. *Доповніть речення.* Після запровадження китайським імператором У Ді екзаменів, мета яких – відкрити шлях для чиновницької кар'єри найздібнішим, найкомпетентнішим випускникам, набуло поширення шкільництво.

4. *Дайте відповідь на запитання.* Чому слушним є твердження, що в Давньому Китаї «воїн ніколи не був взірцем для наслідування – ним завжди був грамотій-чиновник».

Складність давньокитайського письма (кількість ієрогліфів, знання конфігурацій та вміння каліграфічно відтворити їх на папері) викликало особливу повагу та шанобливе ставлення китайців до грамотної людини. У давньокитайській державі велику роль відігравала бюрократія, чиновницька служба давала добробут, проте бути чиновником міг лише письменний. Саме тому грамотність вважали чеснотою.

2. Яким був внесок китайців до скарбниці досвіду людства?

На цьому етапі так само доречно дотримуватися послідовності, запропонованої в підручнику. Учні читають другий пункт параграфа, вчитель пропонує завдання на його опрацювання. Потім, працюючи в парах/групах, учні доводять значення кожного з винаходів для розвитку господарства та способу життя в Давньому Китаї.

Для індивідуального виконання завдання в рубриці «Працюймо самостійно» можна використати таблицю.

Винаходи та відкриття давніх китайців	Коментарі
1. Карта зоряного неба	Китайці першими склали каталог 800 зірок, поділили небо на 28 зодіакальних сузір'їв.
2. Компас	Китайці першими винайшли компас – прилад для орієнтування в просторі відносно сторін горизонту: «ложка» завжди вказувала на південь. Використовували цей винахід у мореплавстві.
3. Сейсмограф	Китайці винайшли перший у світі сейсмограф – прилад для визначення сили підземних поштовхів під час землетрусів.
4. Шовк, шовкове виробництво	Китай за давнини був єдиною країною, яка виготовляла шовкову тканину. Технологію виготовлення шовку китайці тримали в суворій таємниці.
5. Папір	На початку нашої ери китайці першими винайшли папір – матеріал, який і до сьогодні використовують для письма.
6. Лак, лакові вироби	Китайські лаки мали здатність консервувати дерево, протистояти дії кислот та високих температур (до 500 °C).

3. Які гуманітарні науки розвивалися в Давньому Китаї?

Третій пункт параграфа присвячений розвитку історичних знань у давньому Китаї. Учні опрацьовують невеличкий фрагмент із твору «батька китайської історії» Сими Цяня та стисло відповідають на запитання.

Роботу завершує узагальнювальна бесіда про розвиток історичних знань у Давньому Китаї.

Учитель може переповідати учням деякі цікаві біографічні подробиці. Зокрема, те, що Сима Цянь, у двадцятирічному віці багато подорожував, побував в усіх закутках Китаю, став свідком багатьох важливих подій при дворі імператора У Ді. Змінивши батька на посаді придворного історіографа, що відкрило йому доступ до найсекретніших архівних матеріалів, Сима Цянь розпочав працю над «Історичними записками» – першою систематизованою історією Китаю. Однак Сима Цяню не дали спокійно завершити справу. Імператор У Ді, розгнівавшись на придворного історіографа за те, що той виступив на захист опального генерала, ув'язнив його. Проте Сима Цянь все-таки пізніше завершив свою фундаментальну історичну працю, яка складалася з 130 розділів-цзюанів (понад 520 тис. ієрогліфів)⁵.

III. Завершальний етап (5–10 хв.)

1. Контроль навчальних досягнень.

2. Підведення підсумків уроку.

Учні, узагальнюючи вивчене, висловлюють міркування про внесок Давнього Китаю до скарбниці досвіду людства, підкреслюючи, що багато винаходів і відкриттів, зроблені китайськими вченими, не стали надбанням інших народів через географічну віддаленість і тривалу ізоляцію Китаю від інших цивілізацій. Далі вчитель пропонує учням відповісти на запитання й виконати завдання рубрики «Враження від уроку» та повернутися до навчальних цілей: «Сьогодні на уроці я навчився...».

⁵ Крижанівський О. П. Історія стародавнього Сходу. – К.: Либідь, 2002. – С. 525

ДАВНЬОГРЕЦЬКА МІФОЛОГІЯ ТА РЕЛІГІЯ

Учні мають навчитися:

- характеризувати богів та героїв Стародавньої Греції;
- визначати давньогрецьких богів та героїв, використовуючи візуальні пам'ятки;
- пояснювати та доречно вживати поняття «міф», «релігія», «герой»;
- визначати особливості міфологічних уявлень та релігійних вірувань давніх греків;
- висловлювати міркування про особливості давньогрецької міфології та релігії.

Тип уроку. Урок вивчення нового матеріалу, формування вмінь і навичок.

Форма уроку. Практичне заняття.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Підготовчий етап (до 5 хв.)

1. Перевірка готовності класу до уроку.

2. Активізація пізнавальної діяльності учнів.

Учитель добирає прийоми, які стосуються пригадування та узагальнення питань з історії релігії, зокрема, що таке міфи та релігія, якими були особливості релігійних вірувань давніх єгиптян. Учні пригадують причини виникнення релігійних вірувань: перебуваючи у залежності від сил природи, люди пояснювали з допомогою вірувань ті явища, які впливали на їхнє життя.

Доречно також зосередити увагу учнів і на питанні впливу природно-географічних умов Греції на спосіб життя та заняття її мешканців. Учитель може запропонувати учням виконати вправу, подібну до гри «Разок намиста», – її можна назвати «Слово до слова». Шестикласникам потрібно дібрати слова, які можуть бути використані для розповіді про природні умови та географічне положення Давньої Греції, заняття її мешканців.

II. Основний етап (25–30 хв.)

1. Оголошення теми, визначення навчальних цілей (очікуваних результатів) уроку; мотивація пізнавальної діяльності учнів.

2. Опрацювання нового навчального матеріалу. Формування та вдосконалення вмінь та навичок.

1. Як давні греки пояснювали походження світу та богів, явища природи?

Учні опрацьовують перший пункт: читають текст (мовчки, ланцюжком, коментоване, вибіркоче тощо), виконують завдання, спрямовані на сприйняття й осмислення змісту. Для засвоєння матеріалу доцільно використати завдання підручника: «Як елліни уявляли створення світу? Які боги поділили між собою владу над природою та людьми? У чому виявлялася їхня влада? Як греки пояснювали зміни пір року?»

Якщо дозволяє час, шестикласників можна ознайомити з невеличким уривком з міфу про Зевса, поставивши запитання: «Як ви думаєте, чому давні греки «оселили» Зевса саме на Олімпі? Яким, за міфом, було царство Зевса, у чому виявлялася його влада?»

«З Олімпу розсилає Зевс людям свої дари і стверджує на землі порядок і закони. У руках Зевса доля людей: щастя й нещастя, доб-

ро й зло, життя й смерть. Дві великі посудини стоять біля воріт палацу Зевса. В одній – дари добра, у другій – зла. Зевс черпає з них добро й зло та посилає людям. Горе тій людині, яка порушує встановлений Зевсом порядок на землі й не дотримується його законів. Розгнівається великий Зевс, і страшно підніметься волосся в нього на голові, очі спалахнуть нестерпним блиском, махне він рукою – удари грому покотяться по всьому небу, блисне вогненна блискавка – і здригнеться високий Олімп.

Потім діти самостійно виконують практичні завдання в рубриці «Працюймо самостійно».

Учні визначають богів, яких зображено (Зевс – верховний бог, цар й батько богів та людей, бог грому та блискавки, Аїд (з Персефоною) – володар підземного світу, Посейдон – володар моря, покровитель мореплавства). Далі учні зазначають, що греки особливо шанували Зевса й Посейдона, а в релігії єгиптян не було ні бога грому й блискавок, ні бога моря. Це пов'язане з різними природними кліматичними умовами, у яких жили греки та єгиптяни. У Єгипті майже не буває дощів, Середземне море не відіграло в їхньому житті істотної ролі, як це було у греків. У Греції ж немає ріки, подібної до Нілу, від якої настільки б залежало господарське життя країни. Що ж до аналогій, то учні знаходять їх в уявленнях про підземне царство Аїда з його судом над грішниками та праведниками та з судом Озіріса в Давньому Єгипті.

Зевс, Посейдон і Аїд розділили між собою владу над світом. Зевс отримав верховенство над іншими олімпійськими богами й панування на небі, Посейдон – владу на морі й у всіх водах землі, Аїд – царство мертвих. Вони уособлювали природні стихії та явища природи – небо з громом, блискавками й життєдайним дощем (що було важливо для греків-землеробів), море з його бурями й кораблетрощами (адже знаємо про розвиток мореплавства в Греції, недарма еллінів називали «морським народом», до того ж всі водойми в Греції вважалися священними). Саме до Зевса та Посейдона зверталися давні греки з благаннями по допомогу в скрутний час.

Природний процес щорічного вмирання й оживання рослинного світу – зміни пір року пояснювали міфом про Аїда та Персефону.

2. Як у грецьких міфах втілено спосіб життя та заняття греків?

Учні опрацюють текст другого пункту параграфа. Орієнтуємося на ту послідовність роботи, яку запропоновано в підручнику. У парах чи групах учні обміркують відповідь на питання, чому давньогрецьких богів зображено богів у людській подобі. Учителю підтримує думки учнів про те, що поява саме таких богів пов'язана зі способом життя та заняттями греків.

Після цього шестикласники самостійно виконують завдання з рубрики «Працюймо самостійно»; що передбачає історичне міні-дослідження: встановлюють, яких богів зображено на фрагментах давньогрецького посуду, указують, покровителями яких занять чи явищ природи були зображені боги, які людські якості уособлювали. Звертаємо увагу, що завдання легко трансформувати в гру «Археолог-дослідник» чи «Реставратор», що дає змогу врізноманітнити навчальну діяльність учнів.

За окремими елементами зображення шестикласники швидко визначають богів: Зевс з блискавкою в руках, Аполлон з лірою, Діоніс з виноградними гронами, Артеміда з сагайдаком за пле-

чима та луком зі стрілами в руках, Гермес з маленькими крильцями на ногах та чарівним жезлом в руках, Деметра з колоссям, Посейдон з тризубом, Афіна зі щитом та шоломом.

Відповіді учнів допоможе узагальнити таблиця.

Яких богів зображено на давньогрецькому посуді?	Покровителями яких занять або явищ природи вони були? Які людські якості уособлювали?	Запишіть слова чи словосполучення до характеристики кожного з богів
Зевс	бог грому та блискавки	верховний бог, цар й батько богів та людей, возвеличується, владарюючи над світом, на троні, проявом сили Зевса є грім та блискавка
Аполлон	бог сонячного світла, покровитель мистецтв, бог цілительства	дев'ять муз, які уособлювали різні види мистецтв; вродливий стрункий юнак, ліра в руках
Діоніс	бог виноградарства та виноробства	виноградна лоза, вино, гроно винограду
Артеміда	богиня полювання й покровителька тварин	сагайдак, лук зі стрілами, лань
Гермес	вісник богів, опікун пастухів, торговців, шахраїв і злодіїв	крильця на ногах, плаский капелюх, чарівний жезл.
Деметра	богиня землеробства, уособлювала родючість та хліборобство	дочка Персефона, колосся в руках
Посейдон	володар моря, покровитель мореплавства	бурі, землетруси, кораблетрощі, швидкі течії, тризубець
Афіна	богиня мудрості, покровителька наук та мистецтва, жіночої праці (ткацтва)	постала з голови Зевса, військово-спорядження, щит та шолом, оливкове дерево

3. Кого в Греції називали героями?

Учні читають текст третього пункту параграфа, після завдань на сприймання й осмислення змісту, пояснюють значення крилатих висловів «геркулесова праця», «прометеїв вогонь», «авгієві стайні», відповідають на інші запитання, запропоновані в підручнику. Потім опрацюють зображення скульптур давньогрецьких героїв, виконуючи завдання в рубриці «Працюймо самостійно».

1. Які сюжети міфів про героїв покладені в основу зображених скульптур?

Учні зауважують, що скульптура №1 присвячена міфові про Геракла, у якому йдеться про полювання на дикого вепра-кабана, що мав дивовижну силу й наводив жах на людей; скульптура №2 зображує як Геракл знищив гідру – потвору з тілом змії та дев'ятьма головами дракона; скульптура №3 також зображує Геракла, який голими руками задушив велетенського лева, зробивши собі з його шкури плащ, невразливий для стріл; скульптура №4 присвячена Персею, який тримає відтятую голову Медузи Горгони.

2. Чому Геракл був найулюбленішим героєм греків?

Геракла греки вважали ідеалом та взірцем сміливості та мужності, сили духу та витривалості, адже він вчиняв подвиги, які були б не під силу нікому з людей. Надзвичайна сила напівбога Геракла сповнювала греків надією на те, що вони завжди будуть мати захисника, бо він ніколи не загине (греки прагнули мати свого посланця на Олімпі, який міг би повідати богам про страждання, переживання людей). Кожен подвиг Геракла – це перемога сил добра над силами зла.

Геракл сміливо боровся проти страшних потвор, допомага-

ючи людям звільнитися від них. Крім того, співчував і допомагав тим, хто цього потребував. Ці якості героя яскраво втілені у міфі про звільнення Прометея. Люди здатні до співчуття й цінують не лише сміливість, силу й мужність, а й стійкість у життєвих випробуваннях.

3. Уособленням яких чеснот були герої? Чому саме ці якості цінували греки?

Герої втілювали найкращі людські якості, а саме: сміливість, мужність, силу, наполегливість, благородство, безкорисливість, жертвність/здатність до самопожертви.

III. Завершальний етап (5–10 хв.)

1. Контроль навчальних досягнень.

Одним з варіантів цього етапу є гра «Запропонуй запитання». Учні пропонують один одному (або групам, у яких вони працювали на уроці) запитання, що стосуються теми уроку. Через кожні 3 запитання ролі тих, хто запитує і хто відповідає, змінюємо.

2. Підведення підсумків уроку.

Учні, узагальнюючи вивчене, висловлюють міркування про особливості давньогрецької міфології та релігії. Учитель пропонує учням відповісти на запитання й виконати завдання рубрики «Враження від уроку» та повернутися до навчальних цілей: «Сьогодні на уроці я навчився...».

ПОБУТ ТА ВИХОВАННЯ СПАРТАНЦІВ

Учні мають навчитися:

- пояснювати особливості буденного життя в давній Спарті, наводити приклади «спартанського виховання» дітей та молоді, користуючись писемними джерелами;
- обґрунтовувати залежність буденного життя спартіатів від військового характеру Спартанської держави;
- пояснювати та доречно вживати поняття «спартіат», «спартанське виховання», «лаконічна мова»;
- висловлювати ставлення до особливостей побуту та виховання спартанців.

Тип уроку. Урок вивчення нового матеріалу, формування вмінь і навичок.

Форма уроку. Практичне заняття.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Підготовчий етап (до 5 хв.)

1. Перевірка готовності класу до уроку.

2. Активізація пізнавальної діяльності учнів.

На цьому етапі уроку вчитель може запропонувати шести-класникам гру «Ваша черга – розповідати». Змагання відбувається між рядами/командами. Учитель пропонує тему, наприклад «Афінській поліс» чи «Спартанська держава». По черзі команди змагаються в продовженні оповіді. Представники кожної з команд продовжують розповідь лише одним реченням. Щоб залучити до гри більшу кількість дітей, встановлюємо правилами, що «оповідачем» кожен представник команди стає по черзі або за бажанням, проте тільки один раз. Виграє та команда, чие речення буде останнім в оповіді.

Можна також запропонувати учням розв'язати кросворд.

1. Повноправні громадяни Спарті. 2. Панування малочисельних, але могутніх знатних родів, у перекладі «влада небагатьох». 3. Афінський архонт, про якого казали, що його закони написані кров'ю. 4. Голосування на народних зборах черепками з видряпаним іменем людини, яку громадяни вважали небезпечною для держави. 5. Афінський тиран 560–527 рр. до н.е. 6. Воєначальники в грецьких полісах, що мали широкі військові та цивільні повноваження. 7. Один з двох наймогутніших давньогрецьких полісів. 8. Орган влади в Афінах, що складався з представників родової знаті. 9. Архонт, з ім'ям якого пов'язують витоки афінської демократії. 10. Устрій, за якого влада належить народу. 11. Легендарний законодавець давньої Спарті. 12. Законодавець в Афінах, реформи якого закріпили перевагу демосу над родовою аристократією.

II. Основний етап (25–30 хв.)

1. Оголошення теми, визначення навчальних цілей (очікуваних результатів) уроку; мотивація пізнавальної діяльності учнів.

2. Опрацювання нового навчального матеріалу. Формування та вдосконалення вмінь та навичок.

1. Яким було буденне життя спартіатів?

Учні знайомляться зі змістом навчального матеріалу першого пункту. Для цього використовуємо різноманітні методичні прийоми: пояснення, розповідь або читання тексту (мовчки, ланцюжком, коментоване, вибіркоче тощо). Виконавши запропоновані вчителем завдання, учні виконують завдання в рубриці «Працюймо самостійно».

Чому із запровадженням нової «монети», за словами Плутарха, в країні зникла злочинність?

За законами Лікурґа в Спарті з обігу було вилучено золото та срібло, лишалися тільки залізні гроші у вигляді металевих прутів, які до того ж виготовляли з металу, витриманого в оцті. Це робило спартанські гроші крихкими й ламкими. Позбавлений міцності метал був ні на що не придатним, бо ніякій подальшій обробці вже не піддавався.

Нова «монета» – залізні пруті не була зручним платіжним засобом. Суму для великої покупки доводилося везти на возі. Із запровадженням нової монети в Спарті зникла злочинність: хто б наважився красти, брати хабарі, грабувати, якщо не можна приховати здобич та користуватися нею. Не можна було використовувати залізні гроші в інших грецьких полісах, адже там вони не мали анінайменшої цінності. Те, що гроші перестали бути засобом нагромадження багатства, призвело до переоцін-

ки цінностей: розкіш, добробут втратили значення. Спартіати називали себе «громадою рівних».

Для чого в Спарті було запроваджено спільне харчування спартіатів?

У Спарті ніхто не мав права обідати вдома. Спільне харчування задумане Лікургом як інструмент підтримки рівності, за допомогою якого громада могла контролювати спосіб життя спартанців. Запроваджуючи обов'язкові спільні трапези, Лікург позбавив багатіїв у Спарті можливості смачно харчуватися, чим звів нанівець ще один стимул до багатства. Спільні трапези забезпечували єдність спартанців, під час яких прості громадяни і царі їли за спільним столом. Окрім того, за спільним обідом збиралися люди, які належали до одного військового загону. Тож спільне харчування було запроваджено з метою збереження групової ідентичності й мінімізації впливу сім'ї.

Як нововведення Лікурга вплинули на побут спартанців?

Закони Лікурга рішуче клали край майновому розшаруванню спартанського суспільства, яке могло похитнути його єдність. Розуміючи, що в умовах мілітаризованої держави потрібно підтримувати рівність громадян, Лікург своїми законами ліквідував будь-які спроби врізноманітнити буденне життя. Все буденне життя громадян підлягало суворій регламентації. Спартанцям заборонялося будь-яке інше заняття, окрім військової справи. Вони не займалися ні господарством, ні торгівлею. У Спарті не було грошей у сучасному розумінні. Основним їхнім заняттям була війна, а сама Спарта нагадувала військовий табір. Спортивні змагання підтримували постійний дух суперництва. Спартіатам заборонялося без потреби виїздити за межі поліса, багато говорити й розголошувати зміст навіть побутових розмов. Дотримувалися принципів однаковості в одязі, зовнішньому вигляді, харчуванні. Жоден іноземний купець із товаром не мав права в'їжджати на територію Спарті, а спартанські вироби не вивозилися за межі держави. Спартіати жили в простих будинках, ходили в простому одязі, обходилися простою їжею. Вони не могли похвалитися ні коштовними красивими меблями, ні дорогішим посудом – усі предмети розкоші забороняв закон. (Місцевим ремісникам дозволялося виготовляти тільки найнеобхідніші речі).

Опрацювати наступні пункти доречно, об'єднавши їх.

2. Чого прагнули навчити своїх дітей спартанці?

3. Про які подробиці виховання спартанців довідуємося з розповіді Плутарха?

Прочитавши відповідні пункти, учні виконують завдання з рубрики «Працюймо самостійно». У цьому завданні потрібно скориставшись уривком із твору Плутарха, пояснити походження висловів *спартанське виховання* та *лаконічна мова*.

Учні мають зазначити, що дітей спартіатів виховували в жорстких умовах, привчали до суворої дисципліни, прагнучи виростити з хлопців сильних та фізично загартованих чоловіків, вправних, безжалісних воїнів. Учні можуть навести приклади з фрагментів твору Плутарха. Пояснення вислову «лаконічна мова» в учнів не викличе проблем, єдине, на що варто звернути увагу, це – походження слова «лаконічна» – від назви області Лаконіка на півострові Пелопоннесі, яка разом з Мессенією складала територію Спарті. (Від назви «Лаконіка» походить й ще одна назва Спарті – Лакедемон).

Далі учні записують дієслова, доповнюючи твердження.

Спартанських хлопців навчали – зносити негаразди, перемагати супротивника, шукати їжу, красти, виконувати накази старшого, терпіти покарання, читати в межах необхідності, спільно грати, ходити босоніж, ходити брудними, не вмиватися, не змащували нічим тіло, висловлюватися гостро, дотепно й небагатьма словами, давати влучні, глибокодумні відповіді.

У наступному завданні потрібно пояснити, чим виховання спартанців відрізнялося від того, про яке йдеться в уривкові.

Спартанців виховували не так, як інших греків.

По-перше, їх на відміну від афінян у 7 років віддавали на навчання в громадські школи, якими опікувалася держава; тут юні спартіати насамперед займалися фізичними та військовими справами.

По-друге... «читання та письма вони вчилися тільки в межах необхідності».

По-третє... «привчали ходити босоніж і грати голими, ходити брудними, не вмивалися й не змащували нічим тіло, за винятком декількох днів на рік...»

III. Завершальний етап (5–10 хв.)

1. Контроль навчальних досягнень.

На цьому етапі уроку можуть бути використані різні на формую тестові завдання, зокрема:

1. Побудуйте логічний ланцюжок, заповнивши пропуск.

Від народження отримати право на володіння земельним наділом → _____ → отримати доступ до однієї з громадських їдалень, де харчувалися всі дорослі (віком понад 30 років) чоловіки.

2. У якому рядку всі слова стосуються виховання дітей та юнаків в Давній Спарті?

- А громадські школи, храм Артеміди, загопи ефебів
- Б спартанське виховання, фаланга гоплітів, ареопаг
- В військовий табір, архонти, закони Драконта

3. Виберіть правильні твердження.

Спартанські хлопці

- А від 7 років виховувалися в громадських школах
- Б ніколи не піддавалися фізичним покаранням
- В вміли терпляче зносити негаразди
- Г наполегливо навчалися читання та письма
- Д ніколи не крали чужого майна

4. Які з перерахованих чеснот вважалися найважливішими в спартанців?

- А відвага
- Б красномовство
- В родовитість
- Г витривалість
- Д доброта

5. Який крилатий вислів стосується слів Плутарха «Дітей спартанці привчали висловлюватися гостро, але дотепно й небагатьма словами?»

6. Особливістю буденного життя спартанців було те, що всі дорослі чоловіки-громадяни обов'язково мали

- А пройти курс навчання читання та письма;
- Б займатися землеробством, ремеслом та торгівлею;
- В харчуватися в громадських їдальнях;
- Г виїжджати за межі поліса для ознайомлення з досягненнями сусідів;
- Д займатися військовими та спортивними змаганням;

2. Підведення підсумків уроку.

Учні, узагальнюючи вивчене, висловлюють ставлення до особливостей побуту та виховання спартанців. Учителю пропонує учням відповісти на запитання і виконати завдання рубрики «Враження від уроку» та повернутися до навчальних цілей: «Сьогодні на уроці я навчився...».

МИСТЕЦТВО ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Учні мають навчитися:

- пояснювати та доречно вживати поняття «театр», «трагедія», «комедія», «сцена», «оркестр»;
- розповідати про внесок давньогрецьких митців у розвиток архітектури та скульптури;
- описувати, користуючись візуальними джерелами, найвідоміші давньогрецькі пам'ятки архітектури та скульптури;
- визначати особливості давньогрецького театру;
- висловлювати міркування про місце давньогрецької культури у світовій спадщині.

Тип уроку. Урок вивчення нового матеріалу, формування вмінь і навичок.

Форма уроку. Практичне заняття.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Підготовчий етап (до 5 хв.).

1. Перевірка готовності класу до уроку.

2. Активізація пізнавальної діяльності учнів.

Учитель пропонує учням доповнити логічні ланцюжки понять, імен діячів тощо й пояснити, на підставі якої ознаки їх утворено.

1) Аристотель, Платон, ... Сократ; 2) астрономія, ..., математика, географія; 3) біг, боротьба, ..., стрибки в довжину; 4) Перікл, Фідій, ..., Афіни.

II. Основний етап (25–30 хв.)

1. Оголошення теми, визначення навчальних цілей (очікуваних результатів) уроку; мотивація пізнавальної діяльності учнів.

2. Опрацювання нового навчального матеріалу. Формування та вдосконалення вмінь та навичок.

1. У чому своєрідність архітектури давніх греків? Які пам'ятки славили архітектуру Давньої Греції?

Учитель організовує роботу в тій послідовності, яку запропоновано в підручнику. Учні читають текст першого пункту параграфа про своєрідність архітектури та історико-архітектурні пам'ятки Давньої Греції. Враховуючи обсяг матеріалу та його навчальну цінність, пропонуємо учням завдання на його опрацювання в групах у межах технологій критичного мислення, наприклад: сформулювати за змістом тексту 3 – 5 запитань, які починаються словами *Що? Хто? Де? Як? Коли?*, і 1 запитання *Чому?*, по черзі дати відповіді на них; скласти словничок нових понять та термінів, ужитих у тексті, усно витлумачити їх. Після виконання відповідних завдань на засвоєння змісту можна запропонувати учням здійснити **уявну екскурсію афінським Акрополем**.

Далі учні індивідуально виконують завдання в рубриці «**Працюймо самостійно**». Після визначення стилів колон учні вказують споруди Акрополя відповідно до цифр та добирають слова та словосполучення для розповіді про ці споруди.

1. **Парфенон** (пам'ятник перемоги греків над персами; символ могутності Афін, висота 150 метрів над рівнем моря, архітектори Іктін та Каллікрат, 46 колон, 92 зображення різних сцен із міфів та рельєф, присвячений іграм на честь Афін, грандіозна статуя богині Афін, яку виготовив Фідій).

2. **Ерехтейон** (місці суперечки Афіни та Посейдона за владу над Афінами, мармурові фігури дівчат-каріатид).

3. **Пропілеї** (парадні ворота Акрополя).

4. **Пінакотека** (картинна галерея).

5. **Храм Ніки** (богиня перемоги, безкрила).

2. **Які найвидатніші твори давньогрецької скульптури?**

На цьому етапі так само доречно дотримуватися послідовності, запропонованої в підручнику. Учні читають текст другого пункту параграфа. Потім виконують завдання на порівняння особливостей розвитку образотворчого мистецтва в країнах давнього Сходу та Греції, роблячи висновок про своєрідність суспільних явищ та процесів цих двох цивілізацій.

Чи могла бути створена така скульптура, як «Дискобол», у країнах Стародавнього Сходу? Чому?

Відповіді на перше питання в рубриці «**Працюймо самостійно**» учням допоможуть запитання, що передували їхній індивідуальній роботі. Учні було запропоновано роздивитися статую фараона Рамзеса II й визначити, що спільного між творами давньогрецьких та давньоєгипетських митців, а що їх істотно відрізняє; чому про грецьку скульптуру сучасники говорили: «Вона жива, вона дихає, ось-ось щось скаже».

Учні звертають увагу на те, що володаря Єгипту зображено в урочистій нерухомій позі, що відповідало тогочасним уявленням про становище в суспільстві. Учні пригадують, що, створюючи статуї, єгипетські скульптури мали дотримуватися певних правил (канонів). За майже три тисячі років існування Давнього Єгипту вони не зазнали змін.

Скульптура Дискобола зображує людину, що рухається, тобто фігура повна динаміки. Скульптор утілює свій задум: показати красиву, сильну духом і тілом людину. За класичної доби давньогрецькі митці прагнули до втілення узагальненого образу людини у всій величчї її фізичної і моральної краси. Грецькі майстри робили скульптури зі своїх співгромадян; вони прагнули підкреслити силу, мужність і зовнішню досконалість людини. Для них важливо було створити образ ідеальної людини. Своєю «правильною» красою вони ніби уособлювали бажаний ідеал гідного громадянина поліса.

Чому саме так греки прагнули зобразити людину? Чим це можна пояснити?

Утвердження величчї та гідності людини було основним завданням скульптури Давньої Греції за часів класичної епохи. У скульптурах, які висічені з мармуру чи відлиті з бронзи, майстри прагнули втілити узагальнений образ людини, створити ідеал її моральної і фізичної краси.

Таке розуміння скульптури ґрунтувалося на світогляді давніх греків, зокрема на уявленнях про свободу. «Суспільства Давнього Сходу були здебільшого тоталітарними, тобто вони придушували розвиток особистості. Держава проголошувалася надлюдською, навіть божественною силою, яка існувала незалежно від волі людей. Греки дали людству новий принцип побудови держави. Їхня держава не була чужою людині. Ще афінський стратег Нікій наголошував: «Держава – це люди, а не стіни і не кораблі». Кожний громадянин поліса відчував себе часткою держави. Він не сприймав її як щось віддалене від нього. Демократизм грецького суспільства полягав у тому, що кожний знав – захищаючи себе, він захищає державу. Не все, безумовно, було таким ідеальним, і не в усі часи. Але саме в давній Греції людина

вперше по-справжньому відчула й зрозуміла, що таке свобода.

Формування культурних традицій як давньосхідної, так і античної цивілізацій залежало насамперед від державного устрою. На Сході східна деспотія, за якої правитель був верховним жерцем і вважався живим богом, визначала формування єдиних культурних традицій.

Європейська культура розвивалася іншим шляхом. Від грецької культури вона успадкувала дух вільного творчого натхнення, що ґрунтується на свободі особистості⁶.

3. Як виник грецький театр? Які види вистав грали в грецькому театрі?

Опрацьовуючи матеріал цього пункту, орієнтуємося на ту послідовність роботи, яку запропоновано в підручнику. Спершу учні читають текст. Далі в парах складають план розповіді про давньогрецький театр, формулюючи пункти плану як питальні речення, та слухають відповіді один одного на ці запитання. Потім опрацьовують запитання до зображення споруди театру в Епідаврі, визначають функціональні частини та елементи будівлі давньогрецького театру, обмірковують питання про особливості театрального мистецтва.

Далі учні індивідуально виконують завдання в рубриці «Працюймо самостійно».

Визначивши відповідно до цифр частини та елементи давньогрецького театру (1 – сцена, 2 – оркестра, 3 – театрон), учні роздивляються тогочасні театральні маски.

Які почуття передавали кожною з масок? Чому ви зробили такі висновки?

Маска №1 — зображення людини, яка сміється. Цією маскою можна передавати радість, задоволення, безтурботні веселощі, захват, глузування.

Маска №2 втілює смуток, зажуру. Вона може уособлювати й такі почуття, як тривога, сумніви, розчарування, страх тощо.

Про що свідчить зображення сумної та веселої маски, що й сьогодні уособлюють мистецтво театру?

Оскільки такі маски використовували в давньогрецькому театрі, їхнє зображення у ролі символу вказує на давні традиції театрального мистецтва. Кожна з масок уособлює два основні види театральних вистав – комедії та трагедії, що зародилися ще в Давній Греції.

III. Завершальний етап (5–10 хв.)

1. Контроль навчальних досягнень.

На цьому етапі уроку вчитель може запропонувати учням виконати **вправу «ЩО зайве, ХТО зайвий»**: вибрати в переліку з трьох слів зайве, пояснити свій вибір. Інший варіант виконання вправи – з'ясувати **«ЩО спільного»** в ланцюжку слів.

1) *Пракситель, Фідій, Мирон*; 2) *сцена, оркестра, котурни*; 3) *«Дискобол», «Дорифор», «Гермес з немовлям Діонісом»*; 4) *Парфенон, Ерехтейон, Пропілеї*; 5) *доричний, іонічний, коринфський*.

2. Підведення підсумків уроку.

Учні, узагальнюючи вивчене, висловлюють міркування про місце давньогрецької культури у світовій спадщині. Учитель пропонує учням відповісти на запитання й виконати завдання рубрики «Враження від уроку» та повернутися до навчальних цілей: «Сьогодні на уроці я навчився...».

⁶ Бандровський О. Історія стародавнього світу: Підручник для 6 класу. – К.: Генеза, 2004. – С. 217, 297 – 298.

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРО АЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСЬКОГО

Учні мають навчитися:

- складати розповідь, наводячи приклади з писемних джерел, про характер, зовнішність Александра Македонського;
- характеризувати діяльність Александра Македонського, розповідати про його походи, використовуючи писемні джерела;
- оцінювати діяльність Александра;
- висловлювати міркування про роль Александра Велико-го в історії стародавнього світу.

Тип уроку. Урок вивчення нового матеріалу, формування вмінь і навичок.

Форма уроку. Практичне заняття.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Підготовчий етап (до 5 хв.)

1. Перевірка готовності класу до уроку.
2. Активізація пізнавальної діяльності учнів.

Звертаємо увагу, що на попередньому уроці учні ознайомилися з перебігом Східного походу та його результатами й наслідками. Тож доречною видається гра «Ваш хід». Ігровим полем слугуватиме відповідна карта підручника. Школярі, які беруть участь у грі, відтворюють події Східного походу Александра. Вони називають і показують на карті місця основних битв у хронологічній послідовності, розповідають про ці битви за запропонованим алгоритмом (*місце, час, дійові особи, перебіг, наслідки*). Один гравець розповідає про одну битву. Відповіді коментуємо, уточнюємо, узагальнюємо.

Одним з варіантів проведення цього етапу уроку може бути вправа «Відновлення послідовності». Виконуючи завдання, учні мають відновити послідовність відомих подій та явищ доби. Для роботи над вправою вчитель повинен заздалегідь підготувати картки з завданнями, переплутавши події в ланцюжках.

Приклад подано без порушення послідовності.

1) *Криза грецьких полісів → битва під Херонеею → підкорення Грецією Македонії*; 2) *викривальні промови Демосфена → битва під Херонеею → загальногрецький союз в Коринфі*; 3) *битва під Гавгамелами → знищення Александром Персеполя → загибель Перської імперії*; 4) *битва на річці Гранік → битва на річці Гідасп → створення імперії Александра Македонського*.

II. Основний етап (25–30 хв.)

1. **Оголошення теми, визначення навчальних цілей (очікуваних результатів) уроку; мотивація пізнавальної діяльності учнів.**

2. **Опрацювання нового навчального матеріалу. Формування та вдосконалення вмінь та навичок.**

1. **Що дізнаємося з історичних джерел про зовнішність та риси вдачі Александра Македонського?**

Учні читають текст першого пункту параграфа (уринок з твору Плутарха) про дитячі та перші роки правління Александра Македонського. Учні в парах чи групах обмірковують відповіді на запитання з підручника про риси характеру правителя Македонії та пояснюють крилатий вислів «гордіїв вузол».

Потім відповідно до поданого алгоритму самостійно виконують завдання в рубриці «Працюймо самостійно»:

Александр Македонський був сміливою та честолюбною людиною, адже одного разу, за повідомленням джерел, коли друзі запитали його, чи не хоче він узяти участь у змаганнях з бігу на Олімпійських іграх, він відповів, що залюбки, якщо його суперниками будуть царі. Александр був переконаний: що більше він отримає від батька, то менше залишиться зробити йому самому, тож нарікав на долю: «Батько встигне все захопити, так що не залишить мені з вами ніякої змоги здійснити великий і блискучий подвиг».

Александр Македонський мав добру освіту та виховання, свідченням чого є такі факти: цар любив літературу, багато читав, славнозвісну «Іліаду» завжди мав при собі і клав разом з кинджалом під подушку, а свого вчителя Аристотеля любив не менш ніж свого батька, завдячуючи йому «відчуттям краси життя».

Александр Македонський був сильною духом та рішучою людиною, що виявилось в ситуації з «гордієвим вузлом».

2. Про які подробиці Східного походу Александра Македонського довідуємося з історичних джерел?

Учні читають текст другого пункту параграфа (уривки з творів Плутарха та Флавія Арріана). Потім розповідають про риси вдачі македонського правителя, відповідаючи на запитання «Які риси вдачі македонського царя засвідчує кожен з уривків? Які з цих рис подобаються вам, а які – ні?» Опрацьовуючи матеріал, пропонуємо учням робити позначки біля речень (+) та (-), які засвідчують позитивні та негативні риси Александра, що стане їм допомогою під час виконання підсумкового завдання в рубриці «Працюймо самостійно» після третього пункту.

Перейшовши до опрацювання рубрики «Працюймо самостійно», учні за опорними словами з'ясовують події Східного походу Александра Великого та встановлюють хронологічну послідовність подій, позначивши їх на лінії часу. (Уривок 1 – захоплення Месопотамії. Загибель Перської держави. 331 р. до н.е.; 2 – битва на річці Гідасп 327 р. до н.е.; 3) захоплення Александром Єгипту 332 – 331 р. до н.е.)

3. Яким постає Александр Великий в оцінці давньогрецьких істориків як людина та державний діяч?

Учні читають текст третього пункту параграфа (уривок із твору Флавія Арріана) та обмінюються міркуваннями (в парах чи групах) про ставлення автора уривків до Александра Македонського.

Виконуючи завдання рубрики «Працюємо самостійно», учні на конкретних фактах, визначають роль Александра Македонського в історії.

Александр Македонський справді був блискучим полководцем, звитязним, рішучим та досить освіченим володарем. Завдяки своїм чеснотам, гарно підготовленому війську він зміг створити гігантську імперію – найбільшу світову державу в історії стародавнього світу, яка простягалася від Єгипту на заході до Інду на сході та від Чорного моря на півночі до Перської затоки на півдні. Він особисто керував битвами й не програв жодної з них, хоча протягом десятиліття бився з супротивниками, які здебільшого мали кількісну перевагу. У джерелах натрапляємо на оцінку: «Немає іншої людини, яка – одна – зробила б стільки й таких справ; нікого не можна ні серед еллінів, ні серед варварів порівняти з ним за масштабами й величиною вчиненого».

Водночас є підстави твердити, що Александр був жорстоким тираном та марнославною себелюбцем. Про це свідчить ситуа-

ція з убивством його побратима Кліта, який урятував його в битві на річці Гранік. Про марнославність Александра свідчить і той факт, що коли перський цар Дарій йому запропонував дружбу й союз, він відповів, «що як над землею не бувати двом сонцям, так над Азією не панувати двом царям». Марнославним є Александр і тоді, коли на пропозицію взяти участь у змаганнях з бігу на Олімпійських іграх він відповів: «Якщо тільки моїми суперниками будуть царі». Висновок про марнославність Александра підтверджує його прагнення дізнатися долю в Єгипті, – мовляв він нащадок не тільки грецьких героїв-напівбогів, а й самого єгипетського бога сонця – Амона. Цим своїм вчинком Александр фактично проголосив себе богом. Не суперечить викладеним вище міркуванням свідчення сучасника про схильність Александра до варварських звичаїв і лестощів, якими його обдаровували.

III. Завершальний етап (5–10 хв.)

1. Контроль навчальних досягнень.

Навчальний матеріал на цьому етапі надається для проведення різноманітних експрес-вправ та ігор-вікторин: «**Виправ помилку**», «**Доповніть речення**», «**Проілюструйте твердження прикладом**». Наприклад: 1. Як відповів Александр, коли друзі спитали його, чи не хоче він узяти участь в змаганнях з бігу на Олімпійських іграх? 2. Проілюструйте твердження прикладом «Александр Македонський був сміливою, сильною духом та рішучою людиною, свідченням чого...». 3. Завершіть речення: «Александр Македонський мав добру освіту та виховання, адже...». 4. Як відповів Александр на пропозицію своїх полководців, наляканих великими силами персів, напасти на них уночі? 5. Що відповів полководець Парменіон, коли перський цар Дарій запропонував Александрові вигідні умови примирення? 6. Який знаний грецький філософ був учителем Александра Македонського? 7. Хто був автором найдостовірнішого скульптурного портрета Александра Македонського?

2. Підведення підсумків уроку.

Для підведення підсумків уроку можна використати методичний прийом «**Обери позицію**». Учням пропонуємо тему для обговорення – «Александр Македонський — жорстокий тиран», запрошуючи їх визначитися зі ставленням до постаті македонського царя.

СУСПІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ПОВСЯКДЕННЯ ЖИТТЯ В АНТИЧНИХ ПОЛІСАХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Учні мають навчитися:

- показувати на карті центри античної цивілізації на території України;
- визначати особливості господарського та буденного життя, використовуючи писемні та візуальні джерела;
- визначати, використовуючи писемні джерела, особливості суспільно-політичного життя греків у Північному Причорномор'ї та Криму;
- розповідати про господарське та буденне життя греків Північного Причорномор'я та Криму, наводячи приклади та аргументи з візуальних джерел;
- висловлювати міркування про внесок античної цивілізації Північного Причорномор'я та Криму в історію України.

Тип уроку. Урок вивчення нового матеріалу, формування вмінь і навичок.

Форма уроку. Практичне заняття.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Підготовчий етап (до 5 хв.).

1. Перевірка готовності класу до уроку.

2. Активізація пізнавальної діяльності учнів.

На цьому етапі уроку можна запропонувати гру «**Рекламна кампанія**». Учням у групах пропонуємо взяти участь у конкурсі на створення рекламної афіші фільму про Александра Македонського (або про музей архітектури та мистецтва доби еллінізму).

II. Основний етап (25–30 хв.)

1. Оголошення теми, визначення навчальних цілей (очікуваних результатів) уроку; мотивація пізнавальної діяльності учнів.

2. Опрацювання нового навчального матеріалу. Формування та вдосконалення вмінь та навичок.

1. Що характерно для суспільного життя грецьких колоній у Північному Причорномор'ї та Криму?

Учні читають текст першого пункту параграфа про суспільно-політичне життя грецьких колоній Північного Причорномор'я та Криму й опрацьовують уривок із «Присяги херсонесців». Оскільки суспільне життя в грецьких колоніях Північного Причорномор'я та Криму принципово не відрізнялося від материкової Греції, то в рубриці «Працюймо самостійно» учням запропоновано скласти коротке повідомлення про події 4 – 2 ст. до н.е., про які вони дізналися на уроках. Спочатку учні можуть зробити це в групах, потім самостійно записавши підготовлений виступ. Презентацію-повідомлення результатів можна інсценізувати як промову, виголошену на зборах у Херсонесі, залучивши фрагменти джерела «Присяги херсонесців». Серед подій 4 – 2 ст. до н.е., про які учні можуть згадати у своїх повідомленнях — це події, пов'язані з підкоренням Греції Македонією, й Східний похід Александра Македонського або його окремі епізоди; з історії Давнього Сходу це: події, що відбувалися в китайських імперіях Цинь або Хань, держави Маур'їв в Індії.

2. Що визначало господарське та буденне життя греків Північного Причорномор'я та Криму?

На цьому етапі доречно дотримуватися послідовності, запропонованої в підручнику. Учні читають текст другого пункту параграфа, виконують завдання на осмислення тексту та, взаємонавчаючись, доводять, що господарство мешканців грецьких міст-держав Північного Причорномор'я та Криму було розвиненішим, ніж у кочових племен.

Виконуючи індивідуальні завдання в рубриці «Працюймо самостійно», учні використовують ілюстрації й складають стислу розповідь про господарське життя в античних полісах на території України: *Зображені пам'ятки свідчать про розвиток у греків, мешканців античних полісів Північного Причорномор'я та Криму, зернового господарства, про що свідчать монети міст-колоній (учні вже дізналися, що в кожному грецькому місті-колонії карбували власну монету).* Традиційно головною стат-

тею експорту до материкової Греції всіх античних полісів Північного Причорномор'я вважають зерно (пшеницю та ячмінь).

Руїни будинку грецького винороба та заготівельника риби дають підстави для висновку, що в Північному Причорномор'ї розвивалося виноградарство-виноробство, а також рибальський промисел (до речі, його вчені вважають одним з найважливішим у господарському значенні, що часом не поступався таким провідним галузям господарства, як зернове господарство чи виноградарство).

Про розвиток ремісничого виробництва в Північному Причорномор'ї та Криму свідчить як сама посудина (кратер) так і зображення на ній. Із зображення довідуємося, що греки використовували гончарне коло. Високого рівня сягнуло ювелірне ремесло: відомо, що пектораль скіфського царя виготовили саме грецькі ювеліри. Зображена підвіска роботи майстрів Боспорського царства, знайдена в скіфському кургані Куль-Оба, також це підтверджує.

Надзвичайно важливу роль у господарському житті античних полісів Причорномор'я та Криму відігравала торгівля – на одній з посудин зображено торгівельні кораблі греків.

3. Яким було духовне життя мешканців міст Північного Причорномор'я?

У завданні рубрики «Працюймо самостійно» учням запропоновано довести, що мешканці грецьких колоній Північного Причорномор'я плекали духовні цінності античного світу. Опрацьовуючи навчальний текст третього пункту, доцільно визначити опорні (ключові) слова, які учні використовують у своїй відповіді під час самостійної роботи, а саме: *вірування в тих самих богів (зокрема Аполлона), спорудження капищ, храмів та вівтарів, рівень освіченості, поширення гімнасій, проведення спортивних змагань та театральних вистав (руїни театру в Херсонесі).*

III. Завершальний етап (5–10 хв.)

1. Контроль навчальних досягнень.

2. Підведення підсумків уроку.

Учні, узагальнюючи вивчене, висловлюють міркування про внесок античної цивілізації Північного Причорномор'я та Криму в історію України. Учитель пропонує учням відповісти на запитання й виконати завдання рубрики «Враження від уроку» та повернутися до навчальних цілей: «Сьогодні на уроці я навчився...».

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ ГАЯ ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ

Учні мають навчитися:

- розв'язувати хронологічні задачі про час диктатури Гая Юлія Цезаря;
- за писемними історичними джерелами розповідати про риси характеру Гая Юлія Цезаря;
- оцінювати полководницьку та політичну діяльність Гая Юлія Цезаря, використовуючи свідчення історичних джерел;
- висловлювати міркування про роль Гая Юлія Цезаря в історії стародавнього світу.

Тип уроку. Урок вивчення нового матеріалу, формування вмінь і навичок.

Форма уроку. Практичне заняття.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Підготовчий етап (до 5 хв.)

1. Перевірка готовності класу до уроку.

2. Активізація пізнавальної діяльності учнів.

Учні розгадують кросворд.

1. Римський диктатор, з ім'ям якого пов'язують розв'язання першої громадянської війни в Римі. 2. Столиця Єгипту часів Юлія Цезаря. 3. Містечко, де під час другої Пунічної війни карфагенська армія Ганнібала оточила й знищила римську армію. 4. Раб, який очолив найбільше за всю історію Рима повстання рабів. 5. Посадова особа, призначувана сенатом на 6 місяців у випадку внутрішньої або зовнішньої небезпеки, що загрожувала державі. 6. Єгипетська царівна часів Юлія Цезаря. 7. Полководець, що отримував право на святкування тріумфу. 8. У перекладі *кращі* – представники сенаторської аристократії, противники *популярів*. 9. Одна з багатьох римських провінцій. 10. Основний підрозділ римської армії, що складався з 10 когорт, кожна з 600 піших вояків. 11. Раб, який виступав у боях для розваги римських громадян. 12. Союз трьох політичних діячів, задля захоплення найвищої влади.

Крім того, варто обов'язково повторити матеріал попереднього уроку «Диктатура Гая Юлія Цезаря», потрібний для ефективної роботи на цьому уроці.

II. Основний етап (25–30 хв.)

1. Оголошення теми, визначення навчальних цілей (очікуваних результатів) уроку; мотивація пізнавальної діяльності учнів.

2. Опрацювання нового навчального матеріалу. Формування та вдосконалення вмінь та навичок.

1. Що розповідають грецькі та римські історики про риси характеру Юлія Цезаря?

Учні читають текст першого пункту параграфа (уривки з творів Плутарха та Светонія), після чого виконують завдання рубрики «Працюймо самостійно».

Юлію Цезарю притаманна така риса характеру, як сила духу, про що свідчить його здатність перемагати кволість та слабкість тіла. Він був невивагливий та витривалий: Плутарх розповідає, що володар «частими походами, простим харчуванням, постійним перебуванням під відкритим небом і різними перешкодами» гартував себе. Попри своє високе становище та безмежну владу, Цезар виявляв щирість до своїх солдатів, цінував дружбу та військову честь, про що свідчить випадок з Гаєм Оплієм, про який розповідає Светоній. Водночас біографи свідчать і про негативні риси вдачі Юлія Цезаря. Імператор був марнославною та честолюбною людиною. Кілька свідчень про ці риси наводить Плутарх: читаючи книжку про Александра Македонського, Цезар засмутився, що на відміну від Александра, який правив багатьма народами, він й «досі не здійс-

нив жодного славетного подвигу»; показовою є ситуація з «нужденим містечком», про яке Цезар висловився, що краще бути «тут першим, ніж у Римі другим». Светоній наводить випадок зі зруйнуванням тільки-но збудованої вілли, яка «не зовсім сподобалася Цезарю», при тому, що був він «бідний і в боргах», що також є свідченням зазначених негативних рис Цезаря.

Опрацювання другого та третього пунктів параграфа доцільно об'єднати.

2. Як давній грецький історик Плутарх оцінює полководницький хист Юлія Цезаря?

3. Що довідуємося про Гая Юлія Цезаря як про політика та державного діяча з праці Светонія «Життя дванадцяти цезарів»?

Після опрацювання пунктів учні виконують завдання рубрики «Працюймо самостійно».

Спираючись на текст, заповніть таблицю, дібравши не менше 5 прикладів позитивних та негативних, на вашу думку, рис політичної діяльності Цезаря.

Я вважаю, що позитивним у діяльності Цезаря як правителя Риму було	Я вважаю, що негативним у діяльності Цезаря як правителя Риму було
те, що він намагався врятувати республіканський лад, поважав своїх воїнів, не забував їх винагородити за військові перемоги, «оновив сенат», «поділив вибори з народом», скоротив число дармових харчувальників, був справедливим суддею.	те, що після проголошення пожиттєвим диктатором він дозволяв «на свою честь ухвали, що перевершують людську межу: золоте крісло в сенаті й суді, статуй поряд з богами» тощо, що мало би бути неприйнятним в республіканському Римі.

Як ви вважаєте, чи любили римляни Цезаря? Чи мали підстави ненавидіти свого володаря? Відповідь обґрунтуйте конкретними прикладами.

Римляни любили та поважали Юлія Цезаря, на мою думку, за	Римляни боялися й несприймали Юлія Цезаря, на мою думку, за
полководницький хист, людяність і милосердя в поводженні з полоненими, щедрість та вдячність воїнам; за те, що він «виграв найбільше битв і знищив найбільшу кількість ворогів».	те, що попри його намагання врятувати республіканський лад, він «приймав почесні понад усяку міру: беззмінне консульство, довічна диктатура, наймення батька вітчизни».

III. Завершальний етап (5–10 хв.)

1. Контроль навчальних досягнень.

2. Підведення підсумків уроку.

Учні, узагальнюючи вивчене, висловлюють міркування про роль Гая Юлія Цезаря в історії стародавнього світу. На цьому етапі уроку вчитель може використати методичний прийом «Обери позицію». Далі учитель пропонує учням відповісти на запитання і виконати завдання рубрики «Враження від уроку» та повернутися до навчальних цілей: «Сьогодні на уроці я навчився...».

КУЛЬТУРА ДАВНЬОГО РИМУ

Учні мають навчитися:

- пояснювати та доречно вживати поняття «тріумфальна арка», «цирк», «Пантеон», «базиліка», «амфітеатр»;
- встановлювати скульптурні портрети діячів історії Риму, використовуючи писемні джерела;
- описувати та пояснювати, використовуючи візуальні пам'ятки, призначення найвідоміших архітектурних пам'яток Риму;

– порівнювати давньогрецькі й давньоримські культурні досягнення;

– висловлювати міркування про внесок давньоримських архітекторів, скульпторів та художників у розвиток культури людства.

Тип уроку. Урок вивчення нового матеріалу, формування вмінь і навичок.

Форма уроку. Практичне заняття.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Підготовчий етап (до 5 хв.).

1. Перевірка готовності класу до уроку.

2. Активізація пізнавальної діяльності учнів.

Учитель пропонує учням **вікторину**: записати протягом 2 хвилин факти (або слова-терміни), що стосуються виникнення християнства та утвердження християнства як державної релігії. Перемагає в змаганні той, хто запише найбільше слів. Надаємо можливість переможцеві прочитати свої записи, коментуючи та пояснюючи їх. Інші учні висловлюють міркування про доречність озвучених фактів (або слів).

II. Основний етап (25–30 хв.)

1. Оголошення теми, визначення навчальних цілей (очікуваних результатів) уроку; мотивація пізнавальної діяльності учнів.

2. Опрацювання нового навчального матеріалу. Формування та вдосконалення вмінь та навичок.

1. У чому своєрідність римського мистецтва?

Учитель організовує роботу в тій послідовності, яку запропоновано в підручнику. Учні читають текст першого пункту параграфа про своєрідність римського мистецтва. Далі вони порівнюють зразки давньогрецької та давньоримської скульптури, звертають увагу на їхні відмінності: грецькі митці прагнуть втілити узагальнений образ людини, створити ідеал її моральної і фізичної краси, римські – досягти портретної схожості, передати риси характеру, внутрішню енергію. Узагальненню цих міркувань сприятиме виконання завдання про портрет Марка Аврелія.

Роботу з опрацювання першого питання завершує виконання практичних завдань у рубриці «Працюймо самостійно». Учні за наведеним у підручнику алгоритмом встановлюють відповідність між портретом та описом історичного діяча, аргументуючи свої міркування уривками з твору Светонія.

Портретові **Октавіана Августа** відповідає уривок **В**, тому що автор джерела зазначає: «З виду він був гарний..., обличчя його було спокійним і ясним, він прагнув, щоб у в очах бачили якусь божественну силу, мав трохи кучеряве волосся, вуха – невеликі, ніс – з горбинкою і загострений... а своє кволе здоров'я він підтримував турботливим доглядом».

Портретові **Нерона** відповідає уривок **А**, оскільки «обличчя швидше гарне, ніж приємне, шия товста, здоров'ю його позаздрив би будь-хто..., волосся він завжди завивав кучерями й укладав рядами, навіть відпускав їх на потилиці...».

Портретові **Веспасіана** відповідає уривок **Б**, бо був він «будови міцної й кремезної, з твердим виразом обличчя... здоров'я мав прекрасне...зовнішнього блиску він анітрохи не прагнув... так мені, старому (адже став імператором у 60 років), зберіг невибагливі смаки простої людини і терпіти не міг чоловіків, які приділяли своїй зовнішності надмірну увагу».

2. Чому талант римських архітекторів найяскравіше засвідчують громадські споруди?

На цьому етапі так само доречно дотримуватися послідовності, запропонованої в підручнику. Учні мовчки читають текст другого пункту параграфа про розвиток громадської архітектури Давнього Риму. Після виконання завдань, спрямованих на осмислення та засвоєння учнями змісту, переходять до опрацювання рубрики «Працюймо самостійно».

Для самостійного виконання завдання учням стане в пригоді таблиця:

1. Акведук Пон-дю-Гар (Франція)	Б	Спорудження водогонів давало змогу безперервно постачати в римські міста воду з гірських джерел. Свинцевими й керамічними трубами вода надходила до будинків.
2. Великий цирк (реконструкція)	В	Римський цирк мав арену довгастої форми, яка призначалася для кінних змагань – перегонів колісниць. Ця споруда могла вмістити більше 250 тисяч глядачів.
3. Амфітеатр Флавіїв – Колізей	Д	Основне призначення Колізею – проведення масових розважальних заходів: гладіаторських боїв, змагань гладіаторів з хижими звірами, навіть морських битв зі справжніми кораблями.
4. Арка Септимія Севера з римського форуму	Г	Тріумфальні арки використовували для урочистого вшанування римських полководців на честь військової перемоги (тріумфу), посилення особистого авторитету, а також для возвеличення Риму.
5. Базилика Ульпія на форумі Траяна (реконстр.)	А	Великі громадські споруди – базилики, призначалися для судових засідань, були місцем укладання торгових угод та ділових зустрічей.
6. Колона імператора Марка Аврелія	Е	Тріумфальні колони встановлювали на честь військової перемоги, прославляли звиягу римської зброї, були втіленням міці й величі Риму.

3. Які інженерні та архітектурні відкриття втілено в Пантеоні?

Опрацьовуючи матеріал цього пункту, орієнтуємося на ту послідовність роботи, яку запропоновано в підручнику. Спершу учні читають текст. Далі в парах виконують завдання на сприймання та осмислення змісту.

Після цього учні індивідуально виконують завдання в рубриці «Працюймо самостійно». Відповідно до умови завдання вони мають назвати архітектурні особливості, що відрізняють Пантеон від інших грецьких та римських храмів. Це використання бетону в будівництві, своєрідність форми, відмінної від традиційних прямокутних греко-римських храмів, наявність грандіозного куполу (купол до кінця 19 ст. залишався найбільшим у світі), акцент на внутрішньому оздобленні храму, а не зовнішньому вигляді тощо.

III. Завершальний етап (5–10 хв.)

1. Контроль навчальних досягнень.

2. Підведення підсумків уроку.

Учні, узагальнюючи вивчене, висловлюють міркування про внесок давньоримських архітекторів, скульпторів та художників у розвиток культури людства. Учитель пропонує учням відповісти на запитання й виконати завдання рубрики «Враження від уроку» та повернутися до навчальних цілей: «Сьогодні на уроці я навчився...».